

Ανδρέας Βλαχόπουλος

Επί των ήλων του τύπου.

**Ο Σπυρίδων Μαρινάτος στον τύπο 50 χρόνων
(1925-1974)**

Το σώμα των αποκομμάτων του ημερήσιου τύπου, με τα οποία αποδελτιώνεται και αποτυπώνεται η δραστηριότητα του Σπ. Μαρινάτου στο επιστημονικό, ακαδημαϊκό και κοινωνικό γίγνεσθαι της χώρας και του εξωτερικού, είναι ένα ιδιότυπο ντοκουμέντο αυτής της καταγραφής, συγχρόνως όμως συνιστά προσωπικό κατάλοιπο του αποτιμώμενου στο συνέδριο αυτό¹.

Έργο κοπιώδες, που θα μπορούσε να έχει γίνει από κάποιον ερευνητή ή βιογράφο του Μαρινάτου, προσφέρεται –ιδιόχειρο και ιδιόγραφο– από τον πρωταγωνιστή των γεγονότων, τα οποία «απο-τυπώνονται» παράλληλα με την εμφάνισή τους στον τύπο, περιοδικό και ημερήσιο, επαρχιακό, αθηναϊκό και διεθνή.

Ο καλαίσθητος χαρτόδετος και πανόδετος τόμος αριθμεί 500 σελίδες περίπου, από τις οποίες έχουν χρησιμοποιηθεί σχεδόν οι 400. Σε μπλε σκούρο χαρτί και με τη χρήση κολλητικής ταινίας, ο Μαρινάτος με τάξη και σε χρονολογική σειρά των γεγονότων «αυτοβιογραφείται» κατ' ουσίαν. Δεν αναγράφονται σχόλια ή θεματικοί τίτλοι στις σελίδες του τόμου, παρά μόνον ο τίτλος του εντύπου, σχεδόν πάντοτε με τον δικό του γραφικό χαρακτήρα. Όταν το κύρος της θέσης του το προνοεί, από το 1969 και εξής, υπάρχουν συστηματικά διευθετημένα αποκόμματα από εξειδικευμένα γραφεία ή γραφεία τύπου των πρεσβειών².

Ας δούμε συνοπτικά τι γράφει ο τύπος επί μισόν αιώνα για τον Μαρινάτο και τι σταχυολογεί ο Μαρινάτος για τον εαυτό του και την τρέχουσα επικαιρότητα. Ο άξονας του ενδιαφέροντός του είναι ο επιστημονικός του χώρος, λιγότερο συχνά ο κοινωνικός και σχεδόν ποτέ ο πολιτικός με την στενή έννοια του όρου, απογοητεύοντας μάλλον όσους θα τον περίμεναν περισσότερο παρόντα στην πολιτική, ιδίως της τελευταίας επταετίας της ζωής του (1967-1974).

Εικ. 1. Η οικία Σπ. Μαρινάτου στην οδό Πολυλά 47 (Ανω Πατήσια) το 2008. (Φωτογραφία: Α.Β.)

Σε μία εποχή που η Αρχαιολογική Υπηρεσία, η Γενική Επιθεώρηση Αρχαιοτήτων και Αναστηλώσεων, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, η Ακαδημία αλλά και η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία δεν εξέδιδαν δελτία τύπου, ο Τύπος παρακολουθεί στενά τον Μαρινάτο και ο Μαρινάτος παρακολουθεί στενά τον Τύπο, ενώ είναι σαφές ότι ο ίδιος καλλιεργεί ένα πιστό κοινό συντακτών, όπως ο Μίλτης Παρασκευαΐδης και αργότερα η Αθηνά Καλογεροπούλου. Ο Παρασκευαΐδης, μάλιστα, τον επισκεπτόταν συχνά στην οικία της οδού Πολυλά 47, για συνεντεύξεις και παραλαβή φωτογραφικού υλικού.

Από το σπίτι αυτό, κομψό διώροφο κτήριο της δεκαετίας του 1940, που την εξώπορτα διακοσμούν τα κρίνα της Αμνισού και τη σιδεριά της σκάλας το μινωικό «βωβόν κύμα» (Εικ. 1, 2), ο τόμος με τα αποκόμματα μεταφέρθηκε μαζί με ολόκληρη τη βιβλιοθήκη του Μαρινάτου (Εικ. 3) στη βιβλιοθήκη της Ανασκαφής Ακρωτηρίου το 2009, ύστερα από τη γενναιόδωρη προσφορά της κόρης του Ναννώς. Έτσι, μαζί με τις αντίστοιχες παραχωρήσεις των ημερολογίων και του φωτογραφικού αρχείου οι νέες υποδομές της ανασκαφής έγιναν η κιβωτός ενός σημαντικού αρχείου ανασκαφικού, επισημονικού αλλά και προσωπικού.

Ξεφυλλίζοντας τον τόμο των αποκομμάτων (Εικ. 4, 5, 6) περιδιαβαίνουμε 50 ακριβώς χρόνια του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα, από το 1925 έως το 1974, λίγο μετά τη Μικρασιατική εκστρατεία, δηλαδή, έως τη Μεταπολίτευση.

Στις 31 Δεκεμβρίου 1925 ο Μαρινάτος, Έφορος Αρχαιοτήτων Κρήτης, ανταποκρινόμενος στην πρόσκληση της εφημερίδας *Νέα Εφημερίς* του Ηρακλείου³ παραδίδει «μελέτες» για τον ακόμα επιστημολογικά διαμορφούμενο Μινωικό πολιτισμό, αφού ο Έβανς σκάβει ακόμα στην Κνωσό και οι έρευνες του Σλήμαν στις Μυκήνες μόλις έκλεισαν 50 χρόνια. «Μία επιστήμη όταν δέν έκλαϊκεύεται είναι ως νά μήν υπάρχει» τονίζει ο Μαρινάτος,

απευθυνόμενος στο λαό της Κρήτης, που ως κοινωνός των ανασκαφών της Κνωσού «έχει καθήκον νά είναι υπερήφανος διότι ή νήσος πού κατοικεί υπήρξε μία τών όλίγων αρχαιοτάτων καί ένδοξοτάτων κοιτίδων τού άνθρωπίνου πολιτισμού».

Η *Νέα Εφημερίς* δέχεται αμέσως συγχαρητήριες επιστολές για τις επιφυλλίδες του Εφόρου, διαπιστώνοντας την έγκυρη επικαιρότητα του θέματος, εν συγκρίσει προς τις αθηναϊκές εφημερίδες, μία των οποίων δημοσιεύει «οϊκτρά παραμορφωμένα άποσπάσματα από τό βιβλίό του G. Glotz», ενώ το *Ελεύθερον Βήμα* δημοσιεύει εικόνες μινωικών αρχαίων με το ολέθριο λάθος να τοποθετεί τη χρυσελεφάντινη θεά της Βοστώνης στη Γαλλία⁴. Στο ίδιο δημοσίευμα σχολιάζεται η δωρεά 40 εκατ. δολαρίων κάποιου Αμερικανού στο «Μουσείον Νέας Υόρκης». Το πανίσχυρο νόμισμα, γράφει ο συντάκτης, μπορεί να εξαγοράσει τα πάντα, ακόμα και να «μεταφέρει έκ θεμελίων είς Άμερικήν τά φυτοζωούντα αξιοθρήνητα μουσεΐα μας, μέ τά σπασμένα τζάμια καί τά κολοβά κεραμίδια των». Το σχόλιο απηχεί το φιλόλαρχο ενδιαφέρον μερίδας του αστικού κοινού της Κρήτης, σε μία περίο-

Εικ. 2. Οικία Σπ. Μαρινάτου. Στην εξώθυρα υπάρχει διακοσμητική σιδηροκατασκευή εμπνευσμένη από την τοιχογραφία των κρίνων της Αμισού.
(Φωτογραφία: Α.Β.)

Εικ. 3. Οικία Σπ. Μαρινάτου. Το καθιστικό του γραφείου (2008). (Φωτογραφία: Α.Β.)

δο κατά την οποία η αρχαιοκαπηλική δραστηριότητα έχει σχεδόν νόμιμη υπόσταση στο νησί⁵.

Στις 5 Απριλίου 1926 ο Μαρινάτος αποδελτιώνει από τη *Νέα Εφημερίδα* ευθυμογράφημα υπογεγραμμένο από τον «Εσπέριο» για τις σύγχρονες υπαίθριες όζουσες βεσπασιανές των δρόμων του Ηρακλείου⁶, η ιστορική τεκμηρίωση των αστικών οσμών, ωστόσο, όπως και ο περίτεχνος λόγος του ταξιδεμένου συντάκτη, θα μπορούσαν να προδίδουν το χιούμορ και την πένα του ίδιου του Μαρινάτου. Η «*αφορήτως πνιγηρά ατμόσφαιρα της τσιγαρίλας*» ακόμα και στα θέατρα της πόλης προκαλεί πάλι την οργή του «Εσπέριου», που ρίχνει «*ανάθεμα καί τρίς ανάθεμα στους έλεεινούς άγριανθρώπους της Άμερικης πού μας έστειλαν στην Εύρώπη μέ τούς ναύτας τού Κολόμβου τό τσιγάρον*»⁷.

Η «*αφιλότιμος καί άντεθνική δρᾶσις τῶν αρχαιοκαπήλων*» στον χανιώτικο *Κήρυκα* της 7^{ης} Μαΐου 1926⁸ εγκαινιάζει μία σειρά δημοσιευμάτων που αναφέρονται στην επιστημονική και κοινωνική μάστιγα που περισσότερο από οτιδήποτε άλλο εξοργίζει τον Μαρινάτο στη σταδιοδρομία του (Εικ.7). Επικαλούμενος «*τόν πατριωτισμό παντός Κρητός*» ζητεί από τους ένστολους κρατικούς λειτουργούς πρωτίστως «*ίνα καταδίδουν τούς άποκρύ-*

Εικ. 4. Ο τόμος των αποκομμάτων του Σπ. Μαρινάτου (2011). (Φωτογραφία: Α.Β.)

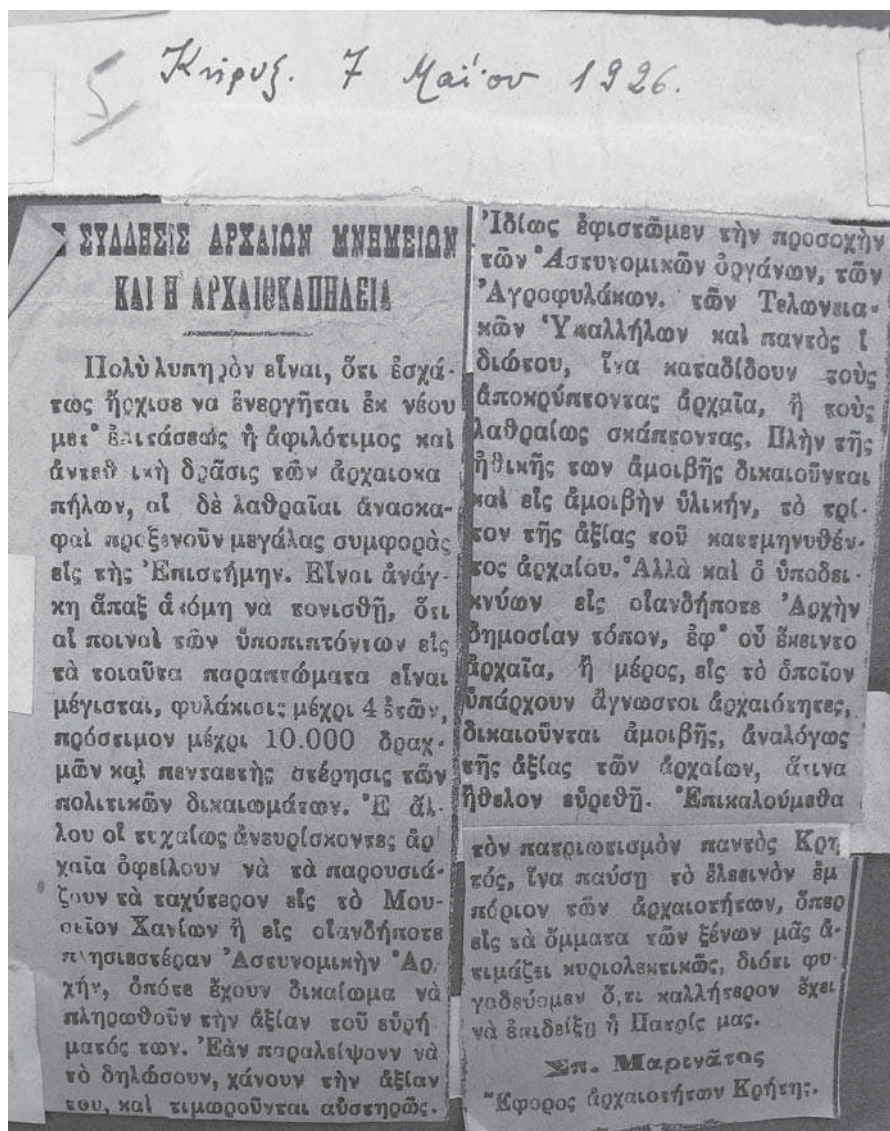
Εικ. 5. Ο τόμος των αποκομμάτων του Σπ. Μαρινάτου (2011). (Φωτογραφία: Α.Β.)

Εικ. 6. Ο τόμος των αποκομμάτων του Σπ. Μαρινάτου στο γραφείο της Ν. Μαρινάτου (2011). (Φωτογραφία: Α.Β.)

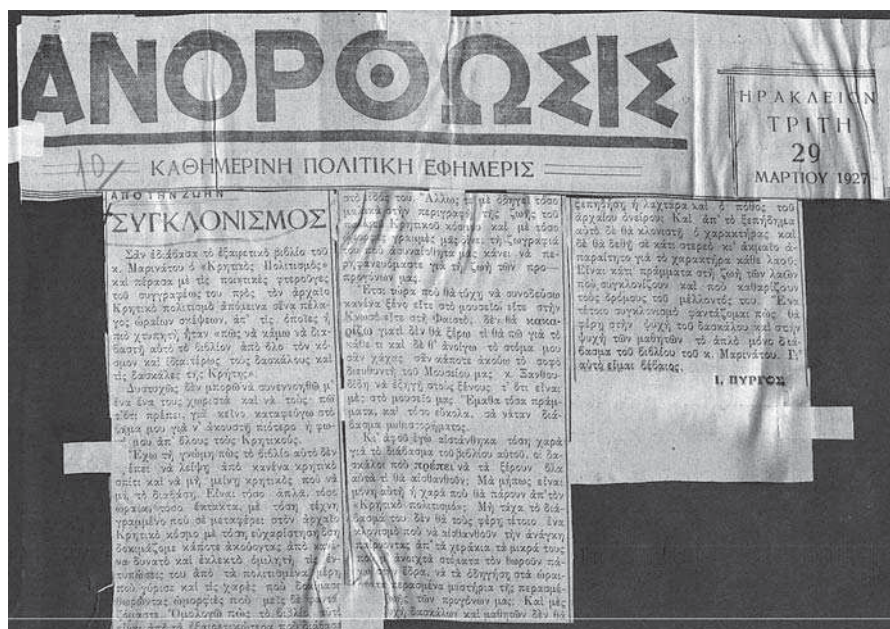
πτοντας ἀρχαῖα, ἢ τοὺς λαθραίως σκάπτοντας». Ο Κήρυξ, «ἐφημερίς φιλελευθέρων ἀρχῶν» με αριθμό τηλεφώνου 27, που εκδίδεται από τον Κυριάκο Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, υποδέχεται με ανακούφιση τις πρώτες ανασκαφές στη Δυτική Κρήτη, με χορηγία ιδιώτη Αμερικανού⁹.

Στις 20 Οκτωβρίου 1926 ο έφορος του Μουσείου Χανίων, εκπαιδευτικός Γερ. Πιερρομπόνης, δεν μπόρεσε να είναι αυτόπτης των αρχαιολογικών 17-ήμερων περιηγήσεων των G. Karo και Σπ. Μαρινάτου, στις νέες έρευνες που ο πρώτος θα ξεκινούσε λίγους μήνες μετά στο Ακρωτήριο. Ο Μαρινάτος ανταποκρίνεται «προθυμότατος εἰς τό νά ἱκανοποιήσῃ τήν εὐλογον περιέργειαν τοῦ κοινοῦ» της εφημερίδας *Ηχώ της Κρήτης*¹⁰. Το δημοσίευμα συμπίπτει με τις πρώτες συστηματικές αρχαιολογικές έρευνες του Μαρινάτου στη Δυτική Κρήτη, όπου (στις Στέρνες του κόλπου της Σούδας) αναζητούσε την πόλη Μινώα του θαλασσοκράτορος Μίνωος και εντυπωσιαζόμενος από τα ευρήματα στο Κουμαρόσπηλο και το Καθολικό υπέθεσε λατρεία της γονιμικής μινωικής θεάς στα εκεί άντρα. «Τὸ πρῶτον καί μέγιστον βῆμα τῆς ἐρεῦνης μας» καταλήγει ο Μαρινάτος είναι το συμπέρασμα ότι η «Δυτική Κρήτη κατωκεῖτο εἰς Μινωϊκὴν ἐποχὴν», ευφυνώς εντοπίζοντας ότι αυτή η

Εικ. 7.

έρευνα θα καταδείξει «τήν πηγή τών διαφορών του Μυκηναϊκού πολιτισμοῦ τής Πελοποννήσου πρός τόν Μινωικό τής Κρήτης». Η γερμανική κοινή γνώμη έχει ενημερωθεί για όλα αυτά πολύ νωρίτερα (12 Αυγούστου 1926) με ανταπόκριση του G. Karo στην *Deutsche Allegemeine Zeitung*¹¹.

Εικ. 8.

Στις 5 Ιουλίου 1926 καταγράφεται ο μεγάλος σεισμός, που έθεσε σε κίνδυνο τα μοναδικά εκθέματα του Μουσείου Ηρακλείου¹². Τα αρχαία, λοιπόν, «κινδυνεύουν έκ σεισμών» και η προστασία τους είναι «ζήτημα ιστορικής ευθύνης διά τήν Ελλάδα». Στις 14 Μαρτίου του 1930 «έγένετο νέος μεγάλος σεισμός». Στο Μουσείο, έργο του 1905, σημειώνονται σοβαρές ζημιές και ο Μαρινάτος, με αφορμή ολοσέλιδο σημείωμα ιστορικής εξέτασης των σεισμών, καταλήγει προειδοποιώντας ότι το πανύψηλο υφιστάμενο κτήριο αποτελεί «μίαν διαρκώς έσθημένην λαιμητόμον» για τα αρχαία του νησιού¹³.

Το 1927 εκδίδεται το βιβλίο του Αρχαίος Κρητικός πολιτισμός, το οποίο «πρέπει άπαραιτήτως νά διαβάση κάθε λόγιος»¹⁴. Με την εξαιρετικά φιλική τιμή των 30 δρχ. ο «γαμβρός επί θυγατρί τοῦ κ. Μαργαρίτου Εὐαγγελίδου καί ἤδη από ἔτους καί πλέον τελειοποιούμενος ἐν Βερολίνῳ», συστήνεται θερμότατα στους Μικρασιάτες αναγνώστες της εφημερίδας Προσφυγικός Κόσμος¹⁵, πέντε μόλις χρόνια μετά την εγκατάσταση 1 εκ. προσφύγων στην Ελλάδα. Το βιβλίο αυτό επαινείται πολύ από τον τύπο του Ηρακλείου και ο συντάκτης της εφημερίδας Ανόρθωσις Ι. Πύργος¹⁶, χάρη σε αυτό, δεν θα «άνοίγει τό στόμα του σάν χάχας σάν κάποτε άκούει τόν σοφό διευθυντή τοῦ Μουσείου μας κύριο Ξανθουδίδη νά ἐξηγῇ στούς ξένους τί'ναι μέσα στό Μουσείον μας». Με τον τίτλο «Συγκλονισμός» ο συντάκτης αναρωτιέται με

έπαρση διδακτική «Μὴν τάχα τό διάβασμά του δέν θά φέρεי ἕναν κλονισμό, καί ἀπό τήν ψυχὴ τῶν δασκάλων καί τῶν μαθητῶν δέν θά ξεπηδήσει ἡ λαχτάρα καί ὁ πόθος τοῦ ἀρχαίου ὀνείρου;» (Εἰκ. 8).

Παράλληλα, καταγράφεται καί ἡ πρώτη διά του τύπου ἀμφισβήτηση, με ολίγον κιτρινισμό. Ἡ εφημερίδα *Παρατηρητής* των Χανίων, 13 Ιουλίου 1927, στηλιτεύει τὴν καθυστέρηση των ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν στον νομό. «Ὁ ἀρχαιολόγος *Karo* εἶδε καί ἀπῆλθε. Ἀρλοῦμπες ἄρα τά διαλαληθέντα ὅτι πλοῦσιος Ἀμερικάνος θά καταβάλῃ τά ἔξοδα διά τὰς ἐξερευνήσεις πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας ... Ὁ ἔφορος τῶν Ἀρχαιοτήτων κύριος *Μαρίνος* (sic) ποιεῖται τὰς διατριβάς του εἰς Γερμανίας, ἀφοῦ ἔμεινε ἐδῶ ὀλίγας μέρας μετὰ τοῦ κυρίου *Karo* καί ἀφοῦ ἐπεσκέφθη μερικὰς ἀρχαιοτήτας ἐξέδωσε ἕνα βιβλίον, τό ὁποῖο περιλαμβάνει τὰς παρατηρήσεις του. Καί ὅμως ἔχομεν τόσα ἐρεῖπια ἀρχαίων πόλεων...»¹⁷.

Στις 20 Φεβρουαρίου 1928 ὁ *Μαρινάτος* βρίσκεται πράγματι στο Βερολίνο καί ἐνημερωμένος βιβλιογραφικά πραγματεύεται στο *Ελεύθερο Βῆμα* τὴν «καταστροφὴ ἑνὸς ἄλλου ὀνείρου ἀπὸ τὴν ἀμείλικτον πραγματικότητα»¹⁸, τὴν αὐθεντικότητα τοῦ *Ερμή* τοῦ *Πραξιτέλη*. Σε δεύτερη ἐπιφυλλίδα τοῦ ἀποκαλύπτει τὴν ἐμβριθεία του στους ἀνατολικούς πολιτισμούς με παρουσιάσεις «τριῶν νέων βιβλίων περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων λαῶν»¹⁹. Με πολλές νέες γνώσεις στις ἀποσκευές τῆς ἐπιστροφῆς του, ὁ *Μαρινάτος* δίνει διάλεξη στὴν Ἀρχαιολογικὴ Εταιρεία (21/3/1929) με θέμα «Ὅμηρος, Μυκῆναι καί Ἀνατολή». Εἶναι μόλις 28 ἐτῶν.

Τον Ἀπρίλιο τοῦ 1929 ἀποβιώνει ὁ Στέφανος Ξανθοῦδίδης. Ὁ *Μαρινάτος* συγγράφει ἐπικήδειο στο περιοδικό *Gnomon* καί ἀναλαμβάνει τὴ διεύθυνση τοῦ Μουσείου *Ηρακλείου*²⁰, ἀντιμετωπίζοντας τὴν πρώτη σοβαρὴ κρίση, που ἔλαβε διαστάσεις κοινωνικῆς καί πολιτικῆς (Εἰκ. 9). Τὴν Κυριακὴ 18 Αυγούστου 1929 «ὁμάς Ἀμερικανῶν φοιτητῶν κατέφθασεν περὶ τὴν 8ην πρωινὴν καί ἤξιώσε νὰ ἀνοιχθεῖ ἡ θύρα τοῦ μουσείου διότι οἱ ἄνθρωποι ... ἐβιάζοντο»²¹. Τὸ ὥραριο τῆς Κυριακῆς ἦταν 10.00-13.00, ὁ *Μαρινάτος* ἐσπευσε νὰ εἰδοποιήσει τους φύλακες γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τους εὐέξαπτους νέους, ἀλλὰ «αἱ φωνασκίαι ἐξηκολούθουν» καί ὁ ἐπικεφαλὴς φοιτητῆς «ἵνα μὴν χάνει τὸν ... καιρόν του» «ἀνέβη ἀπρόσκλητος» «εἰς τὴν παρὰ τό Μουσείον οἰκίαν τοῦ κ. *Μαρινάτου*», «ὅπου ἠύρεθῃ πρὸ τῆς ἀτημελήτου κυρίας του». Ἐν συνεχείᾳ «οἱ ὑποδειγματικοὶ οὗτοι φοιτηταὶ ἤρχισαν γρονθοκοποῦντες θύραν καί παράθυρα τοῦ Μουσείου, ἵνα τοὺς ἀνοιχθῇ». Τοῦ συμβάντος ἐπιλαμβάνεται ἡ Χωροφυλακὴ, ἀποκαθίσταται ἡ τάξη, τὸ Μουσεῖο ἀνοίγει ἕνα τέταρτο νωρίτερα τοῦ ὥραριου, οἱ φοιτητῆς μένουν μόλις 10 λεπτά σε αὐτό, καί ἀντὶ ευχαριστιῶν «εἰς τὴν ἵπποτικὴν στάσιν τοῦ κ. *Μαρινάτου*» «εἰς τό βιβλίον ἐπισκεπτῶν ἀνεγράφησαν φοβερὰ καί τρομερὰ παράπονα». «Ἄν ὅλοι οἱ

Εικ. 9.

«Αμερικανοί φοιτηταί είναι τοιοῦτοι τότε δὲν λαμβάνουν πολὺ ὑποδειγματικά μαθήματα», σχολιάζει ο τύπος, που προσθέτει: «ἄς γίνεῖ τοῦτο ἀφορμὴ νὰ μὴν ἀπωλύωνται ἔτσι ἄλλοτε φοιτηταί ἀνά τὸν κόσμον, χωρὶς νὰ τοὺς συνοδεύει ἕνας γηραιότερος καθηγητὴς των». Ο Μαρινάτος τηλεγραφεῖ το συμβάν στο Υπουργεῖο με τὴν παράκληση νὰ γίνεῖ διαμαρτυρία στὴν Ἀμερικανικὴ πρεσβεία τῶν Ἀθηνῶν. Το γεγονός εἶχε συνέχεια, μαθαίνουμε ἀπὸ τὴν εφημερίδα *Ελευθέρη Σκέψις*: οἱ φοιτητὲς «ἐφήρμοσαν (sic) σαμποτάζ, κόβοντες τὸν ἀγωγὸ τοῦ μανιατοῦ τῆς μοτοσυκλέτας τοῦ Μαρινάτου, πού ἔτσι δὲν ἔπαιρνε μπρός ἐνῶ ἦταν ἑτοιμος νὰ μεταβεῖ εἰς Κνωσόν».

Στις 10 Νοεμβρίου 1929 δημοσιεύεται ἄρθρο γιὰ τὴν «ἀνάγνωσιν τῆς κρητικῆς γραφῆς», τὸ πρῶτο μίας σειράς γιὰ ἓνα ζήτημα που θα τὸν ἀπασχολήσει γιὰ δεκαετίες²². Στις 11 Ἰανουαρίου 1930 ὁ ἀπεσταλμένος τῆς εφημερίδας *Πατρίς Παν. Κατηφόρης*²³ διαπιστώνει με ἐκπληξὴ ὅτι τὴν ἐπιβλεψὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου καὶ ὅλων τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς Κρήτης ἔχει «εἷς καὶ μόνος ἄνθρωπος», ὁ κ. Μαρινάτος, θέση που ἀπαιτεῖ ἐπιστήμονα ἐξαιρετικὸ, γλωσσομαθὴ καὶ με «ἐγκέφαλον σπουδαῖον»²⁴. Σε αὐτόν, λοιπόν, τὸν ἄνθρωπο «τὸ Κράτος δίδει μηνιαίως δραχμάς τρεῖς χιλιάδας πεντακοσίας», καὶ γι' αὐτό (ενν. ὁ Μαρινάτος) «σκέπτεται σοβαρά νὰ ἐγκαταλείψει τὴν ἀρχαιολογίαν». «Μέ τὸν ἀστεῖον αὐτόν μισθὸν ποῖος ἐκ τῶν νέων ἐπιστημόνων θὰ τολμήσῃ νὰ σπουδάσῃ ἀρχαιολογία καὶ δὲν θὰ προτιμήσῃ νὰ γίνῃ σωφέρ;» αναρωτιέται ὁ κ. Κατηφόρης. «Καὶ ἀκόμη οἱ 8 ἐν ἐνεργείᾳ ἀρχαιο-

λόγοι πού υπάρχουν, θά μείνουν μέ τόν άστεϊόν αὐτόν μισθόν;».

Στις 10 και 11 Μαρτίου 1930, η *Καθημερινή* μπαίνει στον χορό ενός μείζονος αρχαιολογικού ζητουμένου: της ομηρικής Ιθάκης. Ο αρχιτέκτων Φ. Ν. Οικονόμου, συνεργάτης του Εφόρου Ακροπόλεως Ν. Κυπαρίσση στις ανασκαφές στο Βαθύ της Ιθάκης, απαντά στον W. Doerpfeld ότι το άστυ του Οδυσσέως πρέπει να αναζητηθεί εκεί και όχι στη Λευκάδα, που ο δεύτερος έχει ταυτίσει με την Alt-Ithaka²⁵. Το επιχείρημα μιας «τυκτής κρήνης» προσδιόριζε από τότε την ομηρική ανακτορική τοπογραφία των Ιονίων νήσων. Την εποχή αυτή ο Σπ. Μαρινάτος ανασκάπτει μυκηναϊκά νεκροταφεία στην Κεφαλονιά με χρηματοδότηση της χήρας του Ολλανδού ομηριστή H. Goekoop²⁶.

Ο Μαρινάτος επισκέπτεται την Ιθάκη και εκτιμά την τυκτή κρήνη φυσική και όχι ανθρωπογενή²⁷. Ο Ν. Κυπαρίσσης (5/9/1930) αποδίδει στον «νεαρόν συνάδελφον» Μαρινάτο «έπιστημονική όρμή», συμβουλευόντάς τον να έχει «ήσυχωτέραν τήν γλώσσαν καί μᾶλλον κεχαλινωμένην τή φρένα»²⁸. Τα πράγματα γίνονται πιο αιχμηρά, η κόντρα Μαρινάτου-Κυπαρίσση παρακολουθείται στον τύπο έως τα μέσα του Σεπτεμβρίου, με τον Κυπαρίσση να αποκαλεί τον Μαρινάτο «ἀπρόσκλητο είσελθόντα είς τήν ύπόθεσιν αὐτήν»²⁹. «Έστι καί σιγῆς ἀκίνδυνον γέρας» απαντά ο Μαρινάτος στους «βοήν άγαθούς Ιθακολόγους»³⁰.

Ακριβώς τις ημέρες εκείνες ο Σπ. Μαρινάτος ανακοινώνει στον τύπο την ανασκαφή μινωικού μεγάρου στο Σκλαβόκαμπο, στο υστερόγραφο όμως υπάρχει χώρος για μία ακόμα απάντηση στον Ν. Κυπαρίσση. Ο Μαρινάτος αναφέρεται σε «μέγαρο», δημοσιεύοντας ιδιόχειρη κάτοψη του κτηρίου, στον τίτλο του δημοσιεύματος, όμως, προφανώς από την επέμβαση του αρχισυντάκτη επί το εντυπωσιακότερον, το μέγαρο αναφέρεται ως «Μινωϊκόν Άνάκτορον μέ άνέσεις τῆς έποχῆς μας»³¹.

Το 1930 το Ηράκλειο εορτάζει την «Έκατονταετηρίδα» ελευθερίας του Ελληνικού έθνους και ιδεολογικό επίκεντρο των εορτασμών γίνεται η ίδρυση ηρώου στις Τρεις Καμάρες («κομψότατον μικρόν τριπτέρυγον κτήριον είς Μινωϊκόν ρυθμόν»), το οποίο συνιστά, κατά τον Σπ. Μαρινάτο, την «πρώτη επίσημον καθιέρωσιν τοῦ Μινωϊκοῦ ρυθμοῦ είς τήν σύγχρονην οίκοδομικήν»³².

«Το ομηρικόν Σπήλαιον της Ειλειθυίας» (7 Απριλίου 1931) δίνει ομηρικούς πόντους στον Σπ. Μαρινάτο³³. Με το σπήλαιο της Αμνισού στην επιχειρηματολογία του, ο Μαρινάτος αρθρογραφεί στο *Ελεύθερον Βήμα* σε έξι συνέχειες, με θέμα την «Ανάπτυξη του τουρισμού στην Ελλάδα» προτείνοντας για την ενημέρωση των επισκεπτών την έκδοση φυλλαδίων, δωρεάν ή επί μικρά πληρωμή, για τους σημαντικούς τόπους και μουσεία της Κρήτης, προσφερόμενος να τα γράψει ο ίδιος. Διαπιστώνει, όμως, ότι ο προϋπολογισμός των 20.000 δρχ. είναι όνειρο άπιαστο, αφού «δέν υπάρχουν οὔτε πέ-

ντε δραχμαί διαθέσιμοι νά αγοράση κανείς λίγο χαρτί διά τά πρακτικά τῶν συνεδριῶν»³⁴.

Ο Έφορος Κρήτης, λοιπόν, έχει πρακτικές και τολμηρές ιδέες για την προσέκλυση τουριστών (καραβάνια είναι η λέξη που χρησιμοποιείται για τις κρουαζιέρες της εποχής), ενώ θέτει ακόμα και τις βάσεις για τον προσκυνηματικό τουρισμό στη χώρα, με το παράδειγμα των Καλών Λιμένων, όπου ο Απόστολος Παύλος κατέλυσε καθ' οδόν προς τη Ρώμη³⁵. Αλλού καταπιάνεται με τα μεγάλα μουσεία της χώρας τα οποία χαρακτηρίζει «καθ' υπερβολήν δύσπεπτα διά τούς κοινούς ἐπισκέπτας» και «ἀποθήκες πολύτιμων ἀντικειμένων» εισηγούμενος την κατασκευή προπλασμάτων, μακετών δηλαδή, για να γίνονται τα μνημεία πιο κατανοητά. «Εγώ ἀτομικῶς μετά τοῦ ἐπιμελητοῦ τοῦ μουσείου κ. Πλάτωνος προσπαθοῦμεν συστηματικῶς νά ἐφοδιάσωμεν τό Μουσεῖον δι' ὅσον ἔνεστι περισσοτέρων ἐπεξηγηματικῶν σημειώσεων, ἑλληνιστί, ἀγγλιστί καί γαλλιστί. Ἐν τούτοις, εἶναι ἴσως ἐντροπή νά ὁμολογήσω, ὅτι οὔτε τά μέσα νά αγοράσωμεν εὐπρόσωπον χαρτί καρτονέ διά τάς ἐτικέτας δέν ἔχομεν»³⁶.

Στο ἔκτο ἀρθρο της σειράς ο Μαρινάτος ανάγει τους «ἀρχαιολόγους ὡς παράγοντες τουρισμοῦ»³⁷, εφόσον ὁμως τους παρασχεθoύν τα μέσα. Εδώ δίνεται και το πρότυπο του ἑλληνα ἀρχαιολόγου: «ἀπαραιτήτως νά χειρίζεται καλῶς πλείονας ξένας γλώσσας», να «ἔχη τά στοιχειώδη μέσα νά παρακολουθῇ τήν ἐπιστήμην, διά νά μήν ἐντρέπεται ἐνώπιον τῶν ξένων συναδέλφων του διά τά χάλια του». «Πρέπει τέλος –διατί νά τό κρύψωμεν– νά εἶναι καί ἐξωτερικῶς εὐπαρουσίαστος». «Καί διά νά γίνουν ὅλα αὐτά ἀπαιτεῖται ἀνθρώπινη ἀντιμισθία».

Το «εὐπαρουσίαστον» του Ἑλληνας ἀρχαιολόγου δανεῖζεται το καλύτερο παράδειγμά του ἀπό τον ἴδιο τον Μαρινάτο, με τη φωτογραφία του στον *Εθνικό Κήρυκα* της Νέας Υόρκης, της 8ης Ιανουαρίου 1932³⁸ (Εικ. 10). Τα πρώτα μινωικά ευρήματα ἀπό τη δυτική Κρήτη, ἄλλωστε, οφείλονται στην ευεργετική χρηματοδότηση «Κρητός τῆς Νέας Υόρκης»³⁹ και στο ἴδιο δημοσίευμα μαθαίνουμε ὅτι οι Κρήτες της Αμερικής ευγνωμονοῦντες κατασκευάζουν τη χάλκινη προτομή του Ἑβανς, που θα τοποθετηθεῖ στην Κνωσό λίγα χρόνια αργότερα.

Η ἀρθρογραφία του Σπ. Μαρινάτου στο *Ελεύθερον Βήμα* περιλαμβάνει τον «Νέο θησαυρό της Πομπηίας» (1931)⁴⁰ και την «Ιατρική κατά την Αρχαίαν εποχήν» (1932)⁴¹. Με ἐπιστολή του (23/3/1932) ο Μαρινάτος διαμαρτύρεται ἔντονα στην πρόβλεψη του νέου νόμου ὅτι ο διευθυντής του Εθνικού Μουσείου θα ἔχει ἀπολαβές καθηγητοῦ πανεπιστημίου⁴². Προφανῶς για τη θέση αὐτή, της οποίας προαπαιτούμενο εἶναι η «αἰσθητική μὀρφωσις» προαλείφεται ο Χρήστος Καρούζος και αὐτό εἶναι αἰτία πολέμου.

31/3/2014 1:12:22 μμ

που στο πρόσωπο του Μαρινάτου, με την εφημερίδα *Ανόρθωσις* να εξαπολύει πυρά εναντίον του, με υπαινιγμούς ακόμα και για την επιστημονική του επάρκεια⁴⁴. Ο Μαρινάτος περνάει την «θλιβερωτέρα περιπέτειαν τῆς ζωῆς του» τονίζοντας για την εφημερίδα που τον πολεμάει εδώ και καιρό: «ἐγὼ εἶμαι ἓνας ἐπιστήμων πού ἔχει τὴν ἐλαχίστην δυνατὴν σχέσιν μέ τας πολυπλόκους σημερινάς διασταυρώσεις τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων»⁴⁵. Προφανώς η οξεία αυτή αντιπαράθεση δεν οφείλεται στο ατυχές συμβάν των σωφέρ της παραλίας και οι εφημερίδες ξιφουλκούν κατά τα πολιτικά τους φρονήματα. Η εφημερίδα *Ο Τύπος* συστήνει πολιτισμένη διευθέτηση παρόμοιων περιστατικών και υπενθυμίζει ότι «ἡ βιομηχανία τῶν ξένων θεωρεῖται ὡς σπουδαιότατη πηγή πλούτου διὰ τὴν ἐθνικὴν οἰκονομίαν»⁴⁶ (το 1933!).

Λίγο μετά ο Μαρινάτος έχει να αντιμετωπίσει το δημοσίευμα του Κώστα Ουράνη στην *Πρωτῶ*⁴⁷. Γοητευμένος ο λογοτέχνης από τις μελέτες του καιρού του για τον Μινωικό πολιτισμό, επισκέπτεται την Κνωσό αλλά αυτή του προσφέρει «τὴν μεγαλύτερη ἀπογοήτευση τῆς ζωῆς του»: το «ἐξάισιο» ανάκτορο «δέν εἶναι παρά τὰ ἀπέραντα θεμέλιά του μέ μερικούς σαραβαλισμένους τοίχους», αιτιάζοντας τους «ἀρχαιολόγους πού πῆγαν μακριά», με «ἐνθουσιαστικές περιγραφές», και τον Έβανς που «φαμπρίκαρε ὁλόκληρες τοιχογραφίες μέ φανταχτερά χρώματα ἀπό τὰ ἐλάχιστα ξεθωριασμένα κομμάτια», έκανε «ἀναστηλώσεις πού πῆραν τὴ μορφή ξαναχτισίματος» και άλλα πολλά που τεκμηριώνονται με ένταση. Με τον άρθρο του «Κνωσός. Η μητρόπολις του Ευρωπαϊκού πολιτισμού»⁴⁸ ο Μαρινάτος απαντά σημείο προς σημείο στον Ουράνη, εκτιμώντας το άρθρο του επιβλαβές για την «ἀνάπτυξη τοῦ ἐσωτερικοῦ μας τουρισμοῦ», σεβόμενος όμως «τὴν εἰλικρίνειαν ἀκόμη καί ὅταν εἶναι ἀδικία».

Το 1933 ο τύπος επανέρχεται στο σπήλαιο της Αμνισού, επειδή έχει προηγηθεί η πλήρης του έρευνα, παράλληλα με την ανασκαφή της εκεί μινωικής τοιχογραφημένης έπαυλης⁴⁹. Ενεπίγραφο λίθινο αγγείο Γραμμικής Α από το Αποδούλου Ρεθύμνης⁵⁰ δίνει αφορμή στον Μαρινάτο για μία λαϊκή αφήγηση της περιοχής με ιστορικό πυρήνα, και για μία ακόμα φωτογραφία του στον τύπο (1934)⁵¹. Το σταθερό ενδιαφέρον της Ευρώπης για το Μινωικό πολιτισμό φέρνει τον Μαρινάτο σε ακαδημαϊκή περιοδεία σε πανεπιστήμια της Πολωνίας, της Γερμανίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας⁵². Τα Χριστούγεννα της ίδιας χρονιάς η ανασκαφή του σπηλαίου στο Αρκαλοχώρι δίνει τον επίκαιρο τίτλο «Μία προϊστορική Βηθλεέμ» για έναν «Ιερώτατον τόπον», «ὅπου πολύ πρὶν τοῦ Ἰησοῦ καί τῆς Μαρίας, μία ἄλλη Μήτηρ ἀπέθεσεν τὸ Θεῖος Βρέφος, τὴν ἀρχὴν καί τὸν πυρῆνα μίας μεγάλης θρησκείας»⁵³. Αργότερα (1937) τα ειδώλια θεαινών μεθ' υψωμένων χειρῶν από το Γάζι θα του εμπνεύσουν τον ευρηματικό τίτλο μιας «Μινωικής προ-

σευχομένης Παναγίας»⁵⁴.

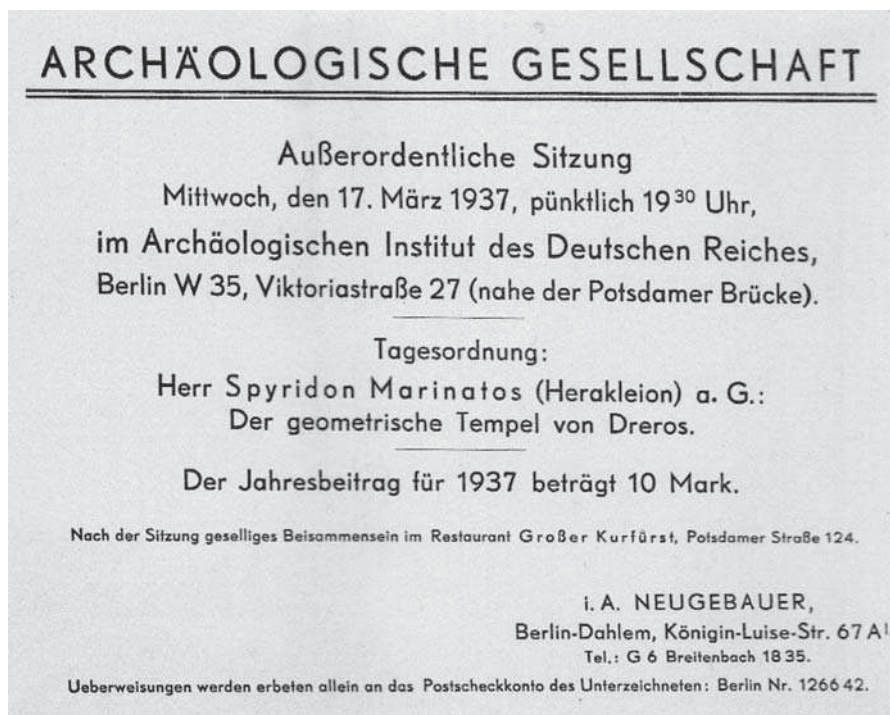
Το 1934 τα Χανιά διαθέτουν πλέον Μουσείο, στεγαζόμενο στο Διοικητικό Μέγαρο της πόλης. Μία μεγάλη πυρκαγιά, όμως, καταστρέφει το κτήριο και το ένα τρίτο των αρχαίων καίγεται ή λεηλατείται, ενώ συλλαμβάνονται στρατιώτες να πωλούν αρχαία νομίσματα σε αργυραμοιβούς της πόλης⁵⁵. Ανάμεσα στα απωλεσθέντα είναι και «μηχάνημα *ίχνογραφήσεως τῶν ἀνασκαφῶν ἐντὸς στενομάκρου θήκης*» προφανώς προφίλογράφου της εποχής, που ο Μαρινάτος αναζητεί διά του τύπου.

Τον Νοέμβριο του 1935 στους *Times* ο Sir A. Evans δημοσιεύει ανταπόκριση για τα σημαντικά ευρήματα του Σπ. Μαρινάτου στη Δρήρο⁵⁶ και ένα μήνα μετά την είδηση αναπαράγουν οι ελληνικές εφημερίδες⁵⁷. Η ανασκαφή, όμως, είχε παρουσιαστεί στον κρητικό τύπο αμέσως μετά την περάτωσή της⁵⁸, επιβεβαιώνοντας τη συνεπή στάση του Διευθυντή του Μουσείου Ηρακλείου απέναντι στην έγκαιρη ενημέρωση της τοπικής κοινωνίας. Ανάλογη ροή των πληροφοριών μεταξύ του τοπικού, του διεθνούς και του αθηναϊκού τύπου παρατηρείται στην ανασκαφή του Αρκαλοχωρίου⁵⁹, η οποία ανακοινώνεται στην Αρχαιολογική Εταιρεία στις 26/1/1935⁶⁰. Σε φωτογραφία από την εκδήλωση, τον Σπ. Μαρινάτο περιστοιχίζουν ακροατές, μεταξύ των οποίων ο Χρήστος Καρούζος⁶¹ (Εικ. 11).

Η ευρύτατη ποικιλία των ενδιαφερόντων του Μαρινάτου αποτυπώνεται σε αρχαιογνωστικά άρθρα και επιφυλλίδες στον τύπο, για θέματα όπως η προϊστορική Μάλτα⁶², οι Εβραίοι της Κρήτης⁶³, ιστορικά γεγονότα από το αρχαίο και μεσαιωνικό Ρέθυμνο⁶⁴, τα μεγαλιθικά μνημεία της Αβησσυνίας⁶⁵ κλπ. Τα θέματα αυτά, θεματολογικά ποικίλα και απαιτούντα στέρεη και ελεγμένη γνώση, απηχούν την καλαιοσκοπική βιβλιογραφική ενημέρωση που απολάμβανε ο Σπ. Μαρινάτος και την οποία του εξασφάλιζε μία εξαιρετικά πλούσια βιβλιοθήκη⁶⁶.

Την Κυριακή 14 Απριλίου 1935 σε πάνδημη εορτή στην Κνωσό τιμάται ο Sir Arthur Evans και αποκαλύπτεται η προτομή του ανασκαφέα, παρουσία του⁶⁷. Με αφορμή τη λήψη θηραϊκής γης που θα χρησιμοποιηθεί στην αναστήλωση του ανακτόρου αφικνείται στη Θήρα ιστιοφόρο με τον Σπ. Μαρινάτο και ομάδα ξένων αρχαιολόγων. Η *Φωνή της Θήρας* καταγράφει την ανακοίνωσή του να επανέλθει στη Θήρα «*ἵνα ἐξετάσῃ ἀρχαιολογικῶς τὴν νῆσον ἐν λεπτομερείᾳ*»⁶⁸. Με τη βεβαιότητα ότι η έκρηξη του ηφαιστείου (τοποθετούμενη περί το 1550 π.Χ.) επέφερε την καταστροφή των Μινωικών ανακτόρων δηλώνει ότι «*διὰ τῶν ἀνασκαφῶν πρόκειται νὰ διαφωτισθῇ καλῦτερον τὸ ζήτημα καὶ ἐνδεχομένως νὰ ἔλθουν εἰς φῶς πλούσιαι ἀρχαιοῦτες τοῦ ἐπὶ τῆς Θήρας ἀκμάζοντος τότε Μινωικοῦ πολιτισμοῦ*».

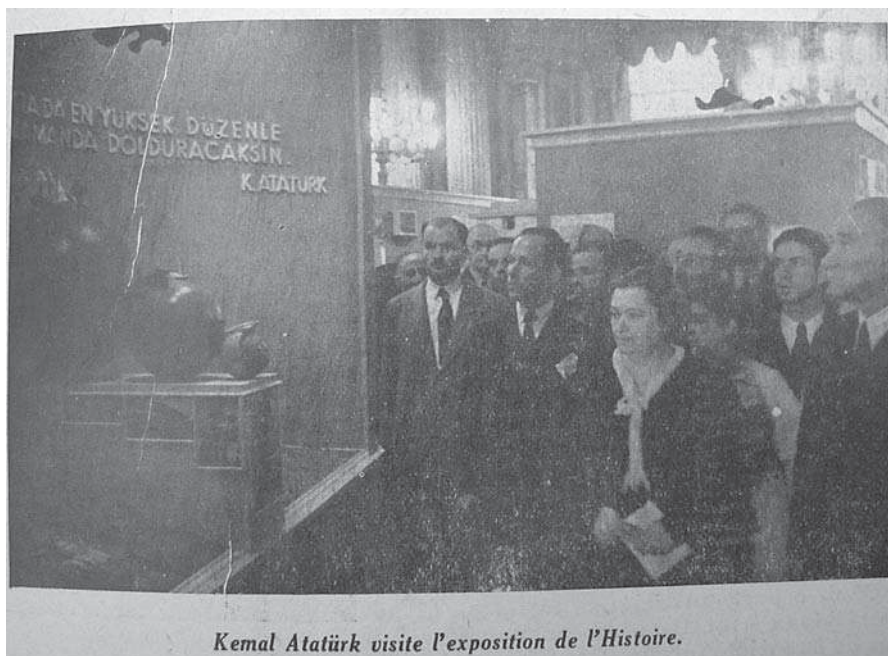
Τον Φεβρουάριο του 1936 αποβιώνει ο Ιωσήφ Χατζηδάκης, και ο Σπ. Μα-

Εικ. 12.

ρινάτος εκφωνεί τον επικήδειο⁶⁹. Ένα χρόνο μετά (1937) αναχωρεί για κύκλο διαλέξεων στην Ολλανδία, το Βερολίνο, την Οξφόρδη και το Παρίσι, και από τα δημοσιεύματα του τύπου καθίσταται σαφές το διεθνές επιστημονικό του προφίλ⁷⁰. Η Διεύθυνση Τουρισμού ("Direction of Tourist Propaganda") της ελληνικής κυβέρνησης παροχετεύει τις αντίστοιχες ειδήσεις στον τύπο, προφανώς διότι ο Ι. Μεταξάς ευνοεί και στηρίζει τις ακαδημαϊκές κινήσεις του Μαρινάτου. Στα αποκόμματα, ωστόσο, δεν υπάρχουν αναφορές που να συνδέουν πολιτικά τις δραστηριότητες του Μαρινάτου με το πολιτικό σκηνικό της χώρας. Δεν είναι, όμως, γνωστό εάν τους δύο Κεφαλήνες συνέδεε προσωπική γνωριμία και αμοιβαία εκτίμηση⁷¹. Η διάλεξη για τη Δρήρο στο Βερολίνο (17/3/1937) διοργανώνεται από το Archaeologisches Institut des Deutschen Reiches (Εικ. 12). Η Γερμανία χτίζει το Τρίτο Ράιχ και οι λαοί του ευρωπαϊκού νότου ζηλώνουν το νέο φασιστικό μοντέλο.

Τον Σεπτέμβριο του 1937 (20-30/9/1937) συγκαλείται στην Κωνσταντινούπολη το 2^ο Διεθνές Συνέδριο Τουρκικής Ιστορίας, το οποίο λαμβάνει μεγάλες διαστάσεις στον τύπο της γείτονος, αφού όχι μόνο συγκαλείται υπό την αιγίδα του Κεμάλ Ατατούρκ, αλλά εκείνος προεδρεύει στην εναρ-

Εικ. 13.

κτήρια συνεδρία που λαμβάνει χώρα στο Ανάκτορο του Ντολμάν Μπαχτσέ. Ο Μαρινάτος προσκαλείται επισήμως και ομιλεί για τις σχέσεις της Κρήτης με τη Μικρά Ασία κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ., προσθέτοντας νέα δεδομένα από τις ανασκαφές της συριακής Ras-Shamra - Ουγκαρίτ⁷². Η Ελλάδα συμμετέχει με αρχαιότητες στη μεγάλη έκθεση που διοργανώνεται στο πλαίσιο του Συνεδρίου και φυσικά εγκαινιάζει ο εθνάρχης Κεμάλ (Εικ. 13). Οι μεγάλες εφημερίδες της Τουρκίας⁷³ και ευρωπαϊκών γλωσσών τουρκικές⁷⁴ (Εικ. 14), παρακολουθούν καθημερινά την πορεία του συνεδρίου και επιφυλάσσουν σημαντική προβολή στον “délégué hellène, professeur Marinatos”, με φωτογραφίες του, ακόμα και σκίτσα⁷⁵ (Εικ. 15). Εκείνος εξαίρει τη συμβολή της Ανατολής στην εξέλιξη του πολιτισμού, λέγοντας στο κλείσιμο του λόγου του «ή Ασία είναι τό λίκνο τής ανθρωπότητας, αλλά τό λίκνο τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ Ἀνατολία»⁷⁶. Είναι σαφές ότι το κλίμα που επιθυμεί να προβάλει το κοσμικό κράτος του Ατατούρκ είναι αυτό της διεθνούς καλής γειτονίας και επιστημονικής συνεργασίας⁷⁷, και υπό αυτή τη συνθήκη το συνέδριο κλείνει με επιτυχία τις εργασίες του. Στον καταληκτήριο λόγο του ο Μαρινάτος τονίζει «οἱ μεταρρυθμίσεις πού πέτυχε ὁ Ἀτατούρκ εἶναι σαφέστατα ὁρατές, ἐμεῖς οἱ λαοὶ τῶν Βαλκανίων θά μπορούσαμε νά σᾶς ζηλεύουμε. Σᾶς θαυμάζουμε. Ἡ ἐπιστήμη ὁδηγεῖ τούς λαούς στήν ἀδελφότητα»,

Εικ. 14.

κατέλξε χειροκροτούμενος. Στην Ελλάδα το γεγονός καλύπτεται με μικρά δημοσιεύματα⁷⁸.

Στο αγαπημένο του Βερολίνο ο Σπ. Μαρινάτος θα μεταβεί ξανά την επόμενη χρονιά (1938), πάλι για διαλέξεις, με σημαντικότερη εκείνη για την καταστροφή του Μινωικού πολιτισμού από την έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, που μεταδόθηκε από το γερμανικό ραδιόφωνο⁷⁹. Σαφέστατα,

M. Marinatos, délégué hellène.

Εικ. 15.

την περίοδο αυτή έχει ωριμάσει η θεωρία του για τη «Μινωική έκρηξη», που ως άρθρο θα δημοσιευθεί στο *Antiquity* του 1939.

Στο *Ελεύθερον Βήμα* (3/7/1939) ο Σπ. Μαρινάτος δημοσιεύει αφιέρωμα στους θησαυρούς των ελληνικών θαλασσών, τα ναυάγια και τις βυθισμένες πόλεις⁸⁰. Εδώ εντοπίζει την Ελίκη του Κορινθιακού κόλπου ως το πλέον προσφερόμενο παράδειγμα υποβρύχιας εξερεύνησης, αναφέροντας τα διαβήματα που ο ίδιος είχε κάνει για να δρομολογηθεί η έρευνά της.

Το 1939 ο Μαρινάτος εκλέγεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και πραγματοποιεί το πρώτο του υπερατλαντικό ταξίδι⁸¹. Οι ανασκαφές του στις Θερμοπύλες, η τοπογραφία της μάχης και η ιστο-

ρική του Ηροδότου απασχολούν τις γερμανικές εφημερίδες⁸² και προβάλλονται από τις αμερικανικές, με αφορμή τις διαλέξεις του εκεί⁸³. Σε εφημερίδα της Βοστώνης βλέπουμε την πρώτη φωτογραφία του Μαρινάτου σε πεδίο ανασκαφής, με κάσκα εκστρατείας⁸⁴ (Εικ. 16), και σε άλλες εφημερίδες φωτογραφικά πορτραίτα μοντέρνας εμφάνισης⁸⁵. Το αρχαιολογικό εύρημα που συγκλονίζει είναι το αρχείο των πινακίδων Γραμμικής Β γραφής των ανασκαφών C. Blegen στον πυλιακό Εγκλιανό. Ο Μαρινάτος δηλώνει: «*πρόκειται ἀσφαλῶς περί τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Νέστορος*»⁸⁶ (Εικ. 17).

Τα σύννεφα του πολέμου πυκνώνουν πάνω από την Ευρώπη. Η κατάσταση στην Ελλάδα είναι επιβαρυνμένη, αλλά στην Ομοσπονδία Εκδρομικών Σωματείων, «*ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἐβδομάδων Ἀνθέων καὶ Ὑπαίθρου*» ο καθηγητής Σπ. Μαρινάτος στις 4/5/1940 θα ομιλήσει στον «Παρνασσό» με θέμα «Κρήτες. Ο φιλανθέστερος λαός της υφελίου».

Εικ. 16.

Την περίοδο του πολέμου και της Γερμανικής κατοχής της χώρας δεν υπάρχουν αποκόμματα. Από την απελευθέρωση και μετά (1944-1974) τα τριάντα χρόνια της ωριμότητάς του βρίσκουν τον Σπ. Μαρινάτο πολυσχολο, δραστήριο σε πολλά μέτωπα διοίκησης και ανασκαφής, αλλά αδιαλείπτως παρόντα στον τύπο⁸⁷.

Δυναμικός συνομιλητής στη γλωσσική «δίκη τῶν τόνων» και την «ἀντιδικία τῶν τόνων»⁸⁸, όπου όμως τηρεί μετριοπαθή στάση. Στο Ριζοσπάστη γίνεται στόχος του Γ. Κορδάτου για τη «σαπίλα τοῦ Πανεπιστημίου», με αφορμή τον πανηγυρικό που εκφωνεί στο Πανεπιστήμιο Αθηνών την 28^η Οκτωβρίου 1945 «ὕμνωντας τόν Γλύξμπουργκ καί τόν Μεταξά»⁸⁹. Στην εμφυλιακή και μετεμφυλιακή Ελλάδα, η Φρειδερίκη πρωτοστατεί στα κοινωνικά και αρχαιολογικά πράγματα, κυρίως όμως στα πολιτικά παρασκήνια⁹⁰ (Εικ. 18). Το Πανεπιστήμιο Αθηνών αναγορεύει επίτιμους διδάκτορες «προσωπικότητες» των συμμάχων της Ελλάδας⁹¹ (1947). Ο Μαρινάτος οργανώνει την επιστροφή διαρπαγισίων αρχαιοτήτων από την Ευρώπη (Ιταλία και Αυστρία)⁹², που γίνονται δεκτές με ενθουσιασμό από τον τύπο.

Εικ. 17.

Συνοδεύει τους φοιτητές της Φιλοσοφικής Σχολής των Αθηνών στην Αίγυπτο⁹³ (1950), επιθεωρεί τις ανασκαφές των Μυκηνών και τα νέα ευρήματα του Ι. Παπαδημητρίου στον Ταφικό Κύκλο Β⁹⁴ (1952), ανασκάπτει το Βαθύπετρο⁹⁵ (1952-1953) και τα Βολιμίδα⁹⁶ (1952-1954), παρακολουθεί την ανάγνωση της Γραμμικής Β γραφής⁹⁷, και εξακολουθεί να αρθρογραφεί επί ευρύτατης θεματολογίας⁹⁸ (Εικ. 19, 20). Εκλέγεται Ακαδημαϊκός (1954) μαζί με τον Χρ. Καρούζο⁹⁹ και Πρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών (1958-59)¹⁰⁰ (Εικ. 21), ακόμα και υπηρεσιακός υπουργός στην Κυβέρνηση Γεωργακόπουλου¹⁰¹. Θητεύει ως μέλος του Δ.Σ. του Εθνικού Θεάτρου (1955)¹⁰².

Συνοδεύει τον καγκελάριο της Γερμανίας Κ. Adenauer στις Μυκίνες και τη Σαντορίνη (1954)¹⁰³, ξεναγεί επίσημους καλεσμένους της Ελλάδος¹⁰⁴ και συνταξιδεύει με τον εκδότη τέχνης Max Hirmer στην Κρήτη¹⁰⁵, εν όψει της συνεργασίας τους. Αντιπαραβάλλεται με τον Μαρίνο Καλλιγά για τον αρχαιολογικό νόμο (1958)¹⁰⁶, και στηλιτεύει την πολεοδομική ασχμία των Αθηνών¹⁰⁷ και την πλήρη ανακατασκευή της Στοάς του Αττάλου (1956, 1964)¹⁰⁸. Το 1966 εισηγείται την απαλλοτρίωση της Πλάκας και την συγκέ-

Εικ. 18. Η Βραδυνή, 31/5/1947. Ο Σπ. Μαρινάτος ὀρθίος, πρῶτος ἀπὸ δεξιὰ.

ντρωση ὅλων των Μουσείων περίξ της Ακροπόλεως¹⁰⁹. Συνεχίζει ἀκάθεκτος τις διαλέξεις του ἀνά τον κόσμον¹¹⁰ (Εικ. 19, 20), ὅπου και τιμάται ἐν-ρύτατα, ἀνασκάπτει πολλές θέσεις στην Πυλία και ἐμφανίζει στον τύπο ἐν-ρήματα που προκαλοῦν ἐντύπωση στο κοινό¹¹¹. Ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για το Ισραήλ¹¹² και τις ἀρχαιότητές του, ὅπως και για τους Αιγύπτιους¹¹³ και Πέρσες¹¹⁴, ἀρχαίους και σύγχρονους.

ΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΟ ΜΙΝΩΤ'ΕΚΟΝ ΜΕΓΑΡΟΝ ΤΟΥ ΒΑΘΥΠΕΤΡΟΥ

Περατοῦται κατ' αὐτάς ἡ ἀναστήλωσις τῶν κυριωτέρων διαμερισμάτων του.— Ἡ Κρήτη ἀποκτὰ ἓνα ἀκόμη μουσειακὸν μνημεῖον Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ τοῦ 16ου π. Χ. αἰῶνος.— Αἱ σπουδαιόταται βιοτεχνικαὶ ἐγκαταστάσεις του.

ΤΑ ΠΟΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Τὰς ἡμέρας αὐτὰς ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία Ἀθηνῶν διὰ τοῦ καθηγητοῦ τῆς Προϊστορικῆς Ἀρχαιολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν κ. Σπ. Μαρινάτου συμπληρῶναι ἓνα μεγάλου σημασίας ἀνασκαφικὸν καὶ ἀναστηλωτικὸν ἔργον πλησίον τοῦ Βαθυπέτρου Κρήτης.

Εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς χιλιομέτρου δυτικῶς τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἀνεκαλύφθησαν τὸ 1948 τὰ εἰρηπιακῶς διωροφῶν Μινωϊκῶν μεγάρων μεγάλων διαστάσεων, τὰ ὅποιον φαίνεται ὅτι εἶχε κτισθῇ περὶ τὸ 1600 π. Χ. καὶ κατεστράφη περὶ τὸ 1500 π. Χ. ἀπὸ τοῦς φοβεροῦς σεισμοῦς, οἱ ὅποιοι κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους ἐποκράλησαν ἐπανελημμένως γενικὴν καταστροφὴν

Λυκάστου. Πέραν αὐτῆς εἶναι φαντῇ ἡ περιοχή τῆς Ρίχνης (Ριχνιά) καὶ ἀκόμη ὑψηλότερον δεσπόζει ὁ ὄγκος τῆς Ἰδης, προβαλλόμενος — ὅπως ἐγράφη ὁ καθηγητὴς κ. Μαρινάτος εἰς παλαιὸν του ἔκθεσιν — ἐπὶ οὐρανοῦ εἰς τὸν ὅποιον αἱ δύσεις προσδίδουν θαυμαστά χρώματα ἐν ὥρᾳ καλοκαιρίας καὶ ἀγρίας φαντασμαγορίας ὅταν μαίνεται ἡ θύελλα. Ἀριστερώτερον καὶ δορυτερον ἀπλοῦται ἡ νεῖρα τῶν Ἀστερουσίων, ὑπὲρ τὴν νοτιὴν θάλασσαν τῆς Κρήτης. Ἡ θεὰ εἶναι μία τῶν ὡραιότερων, τὰς ὁποίας δύναται κανεῖν νὰ θαυμάσῃ εἰς τὴν Κρήτην.

Κατὰ τὰ πορίσματα τοῦ κ. Μαρινάτου αἱ διαστάσεις τοῦ Μινωϊκοῦ μεγάρου τοῦ Βαθυπέτρου ἦσαν ἀρκετικῶς πα-

φάς. Τὸ πλείστον μέρος τοῦ ἐρείπιου ἐγκατελείφθη, ἀφού ἐξεκινῶν ἀπὸ κάθε πολυτίμου κινήτου ἀντικείμενον. Μερὸς δυνάει τοῦ καταρρευσάντος κτιρίου, κυρίως τὰ νοτία διαμερίσματα του, ἐπεσκευάσθη προχείρως καὶ ἐχορηγοποιήθη ὡς ἀγορὴ καὶ ὡς διοικητικὴ ἐγκατάστασις μέχρι τῆς τελικῆς καταστροφῆς τῆς περιοχῆς.

Εἰς τὸ ἐπισκευασθὲν ἐρείπιον εἶχαν ἐγκατασταθῇ κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν στεφυλοποιεστῆριον, υφαντικοὶ ἱστοὶ καὶ κεραμικοὶ κλίβανος.

Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ στεφυλοποιεστῆριου εὐρέθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Μαρινάτου ἀδίκτος. Τῶν υφαντικῶν ἱστοῶν εὐρέθησαν λείψανα ὀκτώδεσ, θαλάσσια κρεβάτια («ἀγνῶτες»). Τὸ κεραμικὸν κλίβανον εὐρέθησαν ἴσιν ἄφθονοι κεραμικοὶ τρογοὶ, καμμένα χρώματα καὶ συντετηγμένα ἀγγεῖα.

Οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ μεγάρου τοῦ Βαθυπέτρου ἦσαν ψευδοσδομικός κατεσκευασμένοι ἐκ μεγάλων πελεκητῶν ὀρθογώνιων λίθων. Ὁ δεύτερος ὁμοῦς ὀρόφος τοῦ ἥτο ἐξ ὡμῶν πλίνθων.

Μὲ τὰς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας τοῦ κ. Μαρινάτου, τὰς ὁποίας ὑπεστήριξεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν γραμματέα τῆς καθηγητῆν τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Πολυτεχνείου κ. Ἀναστάσιον Ὁρλάνδου, τὸ μέγαρον Βαθυπέτρου κατέστη ἥδη μόνιμον μικρὸν μουσεῖον Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, στεγασθὲν εἰς τοὺς σημαντικωτέρους χώρους του, περιεβλήθη δὲ διὰ λίθινου τοίχου καὶ δευδοσφυτεῖται μετὰ τὴν συνδρομὴν τοῦ ἐπιδημητοῦ τῶν Γεωργικῶν Ὑπηρεσιῶν κ. Α. Σαβδουδίου.

Εἰς τὸ κέντρον τοῦ μεγάρου ὑπῆρχεν ἡ συνθήκη ὑπαίθριος κεντρικὴ αὐλὴ τῶν Μινωϊκῶν ἀνακτόρων.

Πρὸς τὴν κεντρικὴν αὐτὴν αὐλὴν εἶχε τὴν πρόσφιν τῆς μίας αἵθουσας μετὰ τρεῖς κίονας ἐκ σκληροῦ λίθου εἰς τὴν εἰσοδὸν τῆς.

Εἰς τὴν δυτικὴν πρόσφιν τοῦ μεγάρου ἀνεκαλύφθη ἓνα ἱερὸν θλασσοφυῶ λακκίον = ὀρθογώνιος κτιστὸς λάκκος

εἰς τὴν μεγαλύνειον Αἱ ἀνασκαφαὶ τοῦ μεγάρου τοῦ Βαθυπέτρου ῥογίσαν τὸ 1949 καὶ περατοῦνται προσωμῶν ἐξέφης ὅτε συμπληρῶνεται καὶ ἡ ἀναστήλωσις τῶν σπουδαιωτέρων διαμερισμάτων ποὺ ἀπεκάλυψεν ὁ καθηγητὴς κ. Σπ. Μαρινάτος μετὰ πλῆθος ἀντικειμένων διαφοριστικῶν τοῦ Κρητοῦ πολιτισμοῦ τῆς 2ης π. Χ. χιλιετηρίδος.

Τὸ ἀποκαλυφθὲν καὶ ἐν μέρει ἀναστηλῶν Μινωϊκὸν μέγαρον τοῦ Βαθυπέτρου, εὐρίσκειται 4 χιλιόμετρα νοτιῶς τῆς κόμης Ἀργαίων εἰς τὴν περιόχην τῆς Κνωσῆς. Οἱ ξένοι ἐπισκεπταὶ πάλιν θέλουσι νὰ εἰδῶσιν εἰς Βαθυπέτρον ὁφείλουσι νὰ ἀποβιβασθῶν εἰς Ἡράκλειον καὶ ἐκεῖθεν νὰ κατεβῶσιν εἰς τὴν κόμην Ἀργαίων, ποὺ κείται 15 χιλιόμετρα νοτιώτερον.

Ἡ περιοχή τῶν ἀνασκαφῶν ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς νοτίου κλιτύος τοῦ ὄρους Γιούκτα (ἀγροῖον Γιούκτα), εἰναι δὲ ὑδατοεπὴς, εὐφραδὸς καὶ πληρὴ θαλασσινῶν ἀμπελώνων.

Ἀπὸ τὸν ἀντικτὸν ἐξώστην τοῦ μεγάρου τοῦ Βαθυπέτρου ἥτο δυνατόν νὰ ἀπολαμβάνῃ κανεῖς θαυμαστὴν θέαν πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ τὰ ὄρη αὐτῆς.

ῥαπλησίου πρὸς τὰς τῶν ἀνακτόρων. Ἡ κατασκευὴ τοῦ ῥογίσαν περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀποκλιβήσεως «Νέας Ἐποχῆς» τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, δηλαδὴ κατὰ τὸ 1580 π. Χ. ῥογίσαν, ὅποτε βλέπουμεν καὶ εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Κρήτης μετὰ οἰκοδομικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν ὄργανον.

Δυστυχῶς ὅταν ἰδμελίζοντο τὰ μέγαρον δὲν ἐλήθη ὑπ' αὐτὴν τὰ ἀσπίδες τοῦ ἀργιῶδους ἐδάφους, τὸ ἥποιον κατωλισθαίνει διαρκῶς. Ἐπὶ πλέον ἥτο πολὺ ἀρχαῖος ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομῆς του. Οἱ μεγάλοι παράλλοι ἦσαν ἐξ ὄλων τῶν πλευρῶν λοξῶς πελεκημένοι, ἀνὰ συνδέσμον μετὰ τῶν. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον καὶ ἐνὶ διαρκείᾳ ἀκόμη ἡ ἀνεγερσις τοῦ ἀνακτόρου, ἡ ὁποία πρέπει νὰ διήρκεσε περὶ τὰ 30 ἔτη, ῥογίσαν τοῦτο νὰ ἐρείπιοιτο. Μόνον ἡ δυτικὴ πτέρυξ του εἶναι ἥδη ἀνεγερθὴ σημαντικῶς, ἴσως καὶ περατωθῇ, σύμφωνα μετὰ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον ἀνακτόρου, ὅποτε περὶ τὸ 1550 π. Χ. κατερεύσεν ἴσως συνεπείᾳ σεισμοῦ.

Ἐκολούθησεν ἡ ἐπομένη οἰκοδομικὴ φάσις, τῆς ὁποίας τὰ λείψανα ἀπεκαλύφθησαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν.

Εικ. 19. Ἡ Καθημερινή, 19/7/1953.

ΑΝΕΓΝΩΣΘΗ Η ΙΕΡΟΓΛΥΦΙΚΗ ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΓΓΕΛΙΑ
ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ κ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Ἡ Συνέχεια ἐκ τῆς 1ης σελίδος
 φερα, ὁ κ. Βέντρις ἔθεσεν ὡς βάσιν
 τῶν ἐργασιῶν του πρὸς ἀποκρυπτο-
 γράφῃσιν, τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὑπὸ τὰ
 γράμματα τῶν πινακίδων ὄχι μόνον
 τῆς Πύλου καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος
 ἀλλὰ καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς Κνωσοῦ,
 κρύπτεται ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ἐ-
 λάχιστοι ἀρχαιολόγοι ἦτο δυνατόν

Ἑλληνικαί, ἀλλὰ πολὺ περισσότεραι
 ἐφαίνοντο ἀκατανόητοι. Ἐξέφρασα
 τὴν εἰκασίαν, ὅτι δυνατόν νὰ ἔχωμεν
 νὰ κάμωμεν μὲ προελληνικὴν γλῶσ-
 σαν, ὅπου ἀπαντοῦν ἤδη ἀρκεταὶ Ἑλ-
 ληνικαί, ἔφερα μάλιστα τὸ παρά-
 δεῖγμα τῆς Ἀλθανικῆς.
 "Ἦδη μοῦ φαίνεται ὅτι ἀντιστρέ-
 φονται οἱ ὅροι. Εἰς τὴν νέαν τῶν

‡ ≡ πα - τε = ωατηρ.
 ρω ≡ κα - τε = κήτηρ.
 ϑ ψ ρ κο - νο - σο = Κνωσός
 τ β γ η α - μι - νι - σο = Ἀμνισός
 ‡ ψ τ πα - ι - το = Φαιστός
 ς ρ ι β πο - σε - θα - ο = Ποσειδών
 τ ρ τ ς λ γ θ α - τα - να - πο - τι
 - νι - ja = Ἀθηνᾶ πότις.

Μερικαὶ ἀπο τὰς ἐπιτευχθείσας ἀναγνώσεις τῆς Μυκηναϊκῆς Γραφῆς

νὰ συμφωνοῦν εἰς τοῦτο. Πάντως ἡ
 το ἀναμφισβήτητον τὸ γεγονὸς ὅτι
 ἡ γραφὴ αὕτη—εἶναι τὸ λεγόμενον
 σύστημα Β, διότι περὶ τοῦ Α δὲν
 γεννᾶται ζήτημα ὅτι εἶναι γνησίως
 Μινωϊκὸν—ἐνῷ ἀνευρίσκεται διαρκῶς
 καὶ περισσότερο ἐν τῇ Ἑλλάδι,
 εἰς τὴν Κρήτην περιορίζεται εἰς μόνον
 τὴν Κνωσόν. Συμπέρασμα λοι-
 πόν: Πρόκειται περὶ τῆς γλώσσης
 τῶν «Ἀχαιῶν», τοῦ πολυπράγμονος
 πολεμικοῦ λαοῦ, ὅστις ἔκαμε καὶ
 τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον. Αὐτοὶ θὰ εἴ-
 χον κατακτήσει καὶ τὴν Κνωσὸν πε-
 ρὶ τὸ 1400. "Αν τοῦτο θὰ ἐπαλη-
 θεύσῃ καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν, εἶναι
 ζήτημα τοῦ μέλλοντος. Γεγονὸς ὁ-
 μως εἶναι ὅτι καὶ τῆς Κνωσοῦ αἱ πι-
 νακίδες παρουσιάζουν Ἑλληνικά, ὅ-
 πως καὶ αἱ τῆς Πύλου καὶ αἱ τῶν
 Μυκηνῶν.

Ἡ μέθοδος τοῦ κ. Βεντρί, ἡ ὁ-
 ποία ἐπέτυχεν ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχον
 τόσοι ἄλλοι, ἂν καὶ εἴται

μελέτην οἱ δύο λόγοι προσάγουν τό-
 σα πολλὰ καὶ ἀσφαλῆ Ἑλληνικά
 στοιχεῖα, ὥστε πρέπει μᾶλλον νὰ εἴ-
 πωμεν ὅτι ὀλίγα στοιχεῖα δυνατόν
 νὰ εἶναι Προελληνικά ἐντὸς τῆς Ἑλ-
 ληνικῆς γλώσσης τῶν Μυκηναϊκῶν πι-
 νακίδων.

Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι ὑπερβαλ-
 λόντως πολλὰ τὰ ἀναγινωσκόμενα
 στοιχεῖα διὰ τῆς μεθόδου τοῦ κ. Βέν-
 τρις. Ὁ ἴδιος τονίζει, ὅτι μακρὸς
 δρόμος ἀκόμη μᾶς χωρίζει ἀπὸ μίαν
 πραγματικὴν ἀνάγνωσιν. Ἀλλὰ τὰ
 ἀναγινωσκόμενα εἶναι τόσο πολλὰ,
 ὥστε ἀποκλείεται πᾶσα σύμπτωσις.
 Εἶναι ὡσαύτως τοιαῦτα Ἑλληνικά,
 ὅπως ἐγὼ τουλάχιστον τὰ ἐφантаζό-
 μην, ἥτοι μία διάλεκτος ἀρκετὰ πε-
 ρισσότερον πρωτόγονος ἀπὸ τὴν
 γλῶσσαν τοῦ Ὁμήρου. Τὸ ὅτι πα-
 ρουσιάζονται νέαι λέξεις Ἑλληνικαί
 μὲν, ἀλλὰ τέως ἀγνώστοι—δὲλος
 ἀντὶ δούλος, ἀνάκτερος ἀντὶ ἀναξ—
 ἀνάλογον εἶναι τὸ Ὀμηρικὸν δασι-

Εικ. 20. Το Βήμα, 3/1/1954.

Εικ. 21. Η Καθημερινή, 22/1/1959.

Εικ. 22. Η τελετή αναγόρευσης του Σπ. Μαρινάτου σε επίτιμο διδάκτορα του Πανεπιστημίου του Παλέρμο (*Giornale di Sicilia*, 14/5/1959).

Το 1964 οι Πρυτανικές αρχές του Πανεπιστημίου Αθηνών πρωτοστατούν στα συλλαλητήρια προς την Αμερικανική Πρεσβεία υπέρ της Κύπρου¹¹⁵. Οι Σπ. Μαρινάτος και Ν. Κοντολέων συνυπογράφουν την επιστολή στον τύπο για την κατάσταση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και την ανάγκη επιστροφής της στο Υπουργείο Παιδείας¹¹⁶. Στον τύπο παρακολου-

Εικ. 23.

θούμε επίσης τις απόψεις του για το «Νομοσχέδιον περί Παιδείας»¹¹⁷.

Ο Σπ. Μαρινάτος μετέχει στο συνέδριο της «Εξερευνητικής Εταιρείας του Ισραήλ» που διεξάγεται στα ελληνικά νερά και σε δημοσίευμα της *Καθημερινής* συμμερίζεται τη θεωρία των Λαών της Θαλάσσης, ως παράγοντα καταστροφής του Μυκηναϊκού πολιτισμού¹¹⁸. Επαινεί το «ἀκριβόλογον ἄρθρον»¹¹⁹, αγανακτεί όμως για το φωτογραφικό πορτραίτο του «εἰς στύλ τρέμε κόσμε» που το συνοδεύει. Το σχόλιο, χιουμοριστικό αλλά και θυμωμένο, απηχεί την εικόνα που ήθελε ο Μαρινάτος να τον ακολουθεί στον τύπο, και για την οποία ο ίδιος είχε φροντίσει αρκετές δεκαετίες πριν, με πορτραίτα της Nelly's και άλλων φωτογράφων¹²⁰.

Το 1966 ο Μαρινάτος επισκέπτεται την Αίγυπτο και δηλώνει την ανάγκη ίδρυσης Ελληνικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στο Κάιρο ή την Αλεξάνδρεια¹²¹. Την ίδια χρονιά ερευνάται με μαγνητόμετρα το παράκτιο πεδίο της Ελίκης, της «βυθισμένης Ἑλληνικῆς Πομπηΐας τοῦ 4^{ου} αἰ. π.Χ.» με βοήθον τον επιμελητή της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πατρών Ἀγγ. Δεληβορριά¹²² (Εικ. 24). Η έρευνα μεταδίδεται σε σημαντικά έντυπα, όπως οι *Times*¹²³.

Η εγκατάσταση των τσιμέντων «Τιτάν» στην Ελευσίνα (1966) επισφραγίζει με μπετόν τη νέα όψη του βιομηχανοποιημένου Θριασίου πεδίου και ο Σύλλογος Ελλήνων Αρχαιολόγων δημοσιεύει στον τύπο ψήφισμα διαμαρτυρίας¹²⁴.

Εικ. 24.

Το 1967 συμπίπτει με την αρχή του ανασκαφικού έπους του Ακρωτηρίου, το οποίο δεν θα απουσιάσει από καμία εφημερίδα του ελληνικού τύπου και τις σημαντικότερες του διεθνούς. Η ανακοίνωση του Σπ. Μαρινάτου στο 2^ο Κρητολογικό Συνέδριο¹²⁵ περνάει στις στήλες "Science" του περιοδικού *Time* (6/5/1966), ενώ έχει προηγηθεί (15/4/1966) ανταπόκριση στους *Times* για το ίδιο θέμα¹²⁶, δικαιώνοντας τη θεωρία για τη σύνδεση την έκρηξης του ηφαιστείου της Θήρας με την καταστροφή του Μινωικού πολιτισμού.

Το 1966 ο καθ. Σεισμολογίας Άγγ. Γαλανόπουλος κατευθύνει τις έρευνες αμερικανικού ωκεανογραφικού σκάφους στη Σαντορίνη, των οποίων προϊστάται ο διάσημος ωκεανολόγος James Watt Mavor Jr., ερευνητής του Woods Hole Oceanographic Institution. Τον Φεβρουάριο του 1967, λοιπόν, και ενώ προετοιμάζεται η ανασκαφή στο Ακρωτήριο ο Σπ. Μαρινάτος οργανώνει διεθνές ηφαιστειολογικό συνέδριο στην Αθήνα και ο τύπος εστιάζει τις έρευνες στη χαμένη Ατλαντίδα¹²⁷. Σε δύο μήνες η Ελλάδα θα ζησει το πραξικόπημα των συνταγματαρχών. Στις 28/7/1967 το *Έθνος* αφιερώνει ολοσέλιδο δημοσίευμα υπό τον τίτλο «Είναι η Ατλαντίς; Μινωική Πόλις κι' Ανάκτορο εις τον Βυθό της Σαντορίνης», όπου αναμίξ δίνονται πληροφο-

ρίες αναδημοσιευμένες από το *Newsweek* (31/7/1967) για τις έρευνες του J. Manos, μαζί με τα πρώτα δεδομένα των ανασκαφών στο Ακρωτήρι.

Ποικίλα αμερικανικά δημοσιεύματα του Ιουλίου 1967 που εμφανίζουν το Ακρωτήρι ως «Ελληνο-αμερικανική ανασκαφή» έχουν αποδελτιωθεί από την πιστή συνεργάτιδά του Emily Vermeule και αποστέλλονται στον Σπ. Μαρινάτο ταχυδρομικώς, ο οποίος τα διατηρεί σε φάκελλο με το χειρόγραφο σχόλιο «*Εντυπος θόρυβος περί Θήρας*»¹²⁸. Η E. Vermeule νιώθει την ανάγκη να απολογηθεί για τα λάθη και τις ατυχείς εκφράσεις των δημοσιευμάτων, τα οποία προφανώς θορύβησαν τον Μαρινάτο για το ενδεχόμενο υφαρπαγής της συν-διεύθυνσης της ανασκαφής. Εδώ βρίσκεται η αιτία της ξαφνικής διακοπής της συνεργασίας τους στο Ακρωτήρι¹²⁹, το επόμενο έτος, και όχι βέβαια στη διαφωνία τους «*εἰς τὴν ἑρμηνείαν ὠρισμένων χωρίων τῆς Βίβλου*»¹³⁰.

Το 1968 σταχυολογώ ως πλέον ενδιαφέρουσα την επιστολή που δημοσίευσε η εφημερίδα *Le Monde*, της οποίας επικολλάται δακτυλόγραφη μετάφραση, προφανώς από κάποια κρατική υπηρεσία του καθεστώτος. Αγνώστου συντάκτη που διαμένει στην Αθήνα και γι' αυτό τηρεί την ανωνυμία του, την επιστολή αποστέλλει ο διαπρεπής Γάλλος φιλόλογος Pierre Vidal Naquet. Σε αυτήν αναφέρεται η ωμή επέμβαση του καθεστώτος στην Αρχαιολογική Υπηρεσία, η υποχρηματοδότηση και ο αποδεκατισμός του προσωπικού της, που στοχεύουν στη διευκόλυνση έκδοσης οικοδομικών αδειών και ενίοτε στην αρχαιοκαπηλική δράση «*συνεργατῶν τῆς κυβερνήσεως*». Συνένοχοι της καταπίεσης αυτής είναι μερικοί καθηγητές του Πανεπιστημίου, οι οποίοι με τις υπηρεσίες τους διασφαλίζουν «*προσωπικὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ἀρχαιολογίας*», με επικεφαλής αυτών τον Σπ. Μαρινάτο ως Γενικό Επιθεωρητή, πλαισιωμένο από ανώτερο αξιωματικό της Αεροπορίας «*ἐπιφορτισμένον μέ τας ἀνακρίσεις*»¹³¹. Η επιστολή, κατά πάγια τακτική του Μαρινάτου επάνω στα αποκόμματα, δεν σχολιάζεται¹³².

Το 1969 ξεκινάει με ένα παράδοξο ερωτηματολόγιο, που τον φέρνει σε διπλανή στήλη με τον Στυλιανό Παττακό να αποτελούν «*Προσωπικότητες κρίνουν τό χθές (1869) καὶ τό παρόν (1969) καί προφητεύουν διά τό μέλλον (2069)*»¹³³. Και ενώ ο Παττακός ενθουσιάζεται με το σήμερα, ο Μαρινάτος μας εκπλήσσει με τη διαπίστωση «*φοβοῦμαι ὅτι ἡ καλυτέρα συμβολή τοῦ 1968 διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἦτο τό ὅτι ἔδειξε πόσο κουρασμένα εἶναι τὰ νεῦρα τῶν λαῶν ὕστερα ἀπό δύο συνεχῶν γενεῶν ὑπερέντασιν σωματικῶν καί πνευματικῶν δυνάμεων. Διότι ἀτιμωρητεῖ οὐδέν ὄριον δύναται κανεῖς νά ὑπερβῇ*». «*Εἶμαι ἀπογοητευμένος.... Τώρα ζῶμεν ἐποχὴν διαλυτικῆς προόδου*».

Η θεωρία για την κατάρρευση του Μινωικού πολιτισμού καλά κρατεί, και ο Μαρινάτος στην Αρχαιολογική Εταιρεία προχωρεί στην παραπληρω-

Εικ. 25. Δημοσίευμα της Απογευματινής, 20/8/1969. Στη φωτογραφία επάνω δεξιά εικονίζεται ο συντηρητής Ζαχ. Κανάκης και κάτω αριστερά η «νεαρά επιμελήτρια αρχαιοτήτων» δις Αγγ. Ανδρειωμένου.

ματική διαπίστωση «Η έκρηξις του ήφαιστείου της Θήρας τό 1520 π.Χ. διηκόλυνε τήν ἀκμή τοῦ Μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ»¹³⁴. Τον Σεπτέμβριο του 1969 συγκαλείται το Διεθνές Ηφαιστειολογικό Συνέδριο της Θήρας, που καλύπτεται ευρύτατα¹³⁵. Για την έρευνα της «ἀνέπαφης ἀρχαίας πόλης» του Ακρωτηρίου κατασκευάζονται σήραγγες, ενώ λιμενικά έργα σχεδιάζονται για την εξυπηρέτηση του τουρισμού¹³⁶ (Εικ. 25).

Η ανασκαφή του 1969 φέρνει στο φως σπουδαία ευρήματα¹³⁷ και έχει διεθνή απήχηση¹³⁸ (Εικ. 26). Η «τοιχογραφία τῆς ἀνοιξης» (1970) απεικονίζεται παντού, από τα *Θηραϊκά Νέα*¹³⁹ έως τους *Times*¹⁴⁰, και οι «μικροί πυγμάχοι» του Κτηρίου Β¹⁴¹ συμπίπτουν με προσωρινή έκθεση των τοιχογραφιών στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (1971)¹⁴². Το δεύτερο ανασκαφικό μέτωπο του Μαρινάτου, ο Τύμβος των Πλαταιέων Μαραθωνομάχων¹⁴³ (1970), σαφώς βοηθούσης της πολιτικής του σημασίας, επίσης χαιρετίζεται διεθνώς¹⁴⁴.

Εικ. 26. Δημοσίευμα της εφημερίδας Le Figaro, 15/10/1969.

Ο ανασκαφέας των Θερμοπυλών και του Μαραθώνα προβάλλεται από τους *New York Times* (11/1/1970) ως “A Reader of History”¹⁴⁵ (Εικ. 27). “Man in the News”, ο Μαρινάτος περιγράφεται πρωτοπόρος, εργατικός και μεθοδικός, ενθουσιώδης, αλλά και ευφάνταστος στον τρόπο ερμηνείας των ευρημάτων. Η εφημερίδα αναφέρεται στις κατηγορίες συναδέλφων του για δικτατορική διοίκηση της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, καταστολή της πρωτοβουλίας των συνεργατών του, κακόβουλη και επικριτική συμπεριφορά. Σε ξεχωριστή παράγραφο (που ο Μαρινάτος σημειώνει με αγκύλες και σχολιάζει με θαυμαστικά) γίνεται αναφορά στην προαγωγή του το 1967 στη θέση του Γενικού Επιθεωρητή, ως απότοκο της στήριξης που παρείχε στο έργο των συνταγματάρχων, στη σκληρή κριτική που του ασκήθηκε διεθνώς καθώς και στις εκκαθαρίσεις των αρχαιολόγων μετά το πραξικόπημα. Ο Μαρινάτος απαντά “I am not interested in politics. My work as an archaeologist is purely scientific. I am only interested in the progress of my science”,

THE NEW YORK TIMES, MONDAY, JANUARY 11, 1971

Spyridon Marinatos

A Reader of History

To excavate, says Prof. Spyridon Marinatos, "is to open a book written in the language that the centuries have spoken into the earth. But it is a language you can only read once: while you are digging."

For 50 years, Professor Marinatos, donning a visored cap and dungarees and armed with the brush that has long replaced the archaeologist's pick, has been deciphering this language and filling in vast gaps in the knowledge of Greece's history.

His tools have also included luck, intuition and knowledge. Four years ago, for example, when he decided to excavate on the Aegean island of Thera, which was destroyed by a volcanic eruption some 3,500 years ago, he struck on just the right spot.

"I thought that the people of Thera were bound to have built their main port city on the southern shore facing Crete," he explained. Crete, the seat of the Minoan Empire — the mightiest power in the Aegean in the 16th century B.C. — lies some 60 miles from the southern tip of the crescent-shaped Thera, where the professor is exposing a city whose name has not been determined.

Life, Then Death

"This is not a common excavation," he says. "this is a town of some 20,000 inhabitants, which was destroyed by a natural phenomenon while it was still throbbing with life about 1520 B.C."

"We come across facets of this life at every step, right there under our feet," he continues. "You feel as if you are suddenly transposed to the moments of happiness enjoyed by those people—whose wealth and prosperity are evident everywhere — just before the violence of the volcano turned it into a ghost city."

Such enthusiasm is typical of the 69-year-old, silver-haired professor, who has passionately identified his life with Greek archaeology—a field, like theology, that breeds envy and feuds. Dr. Marinatos has not been spared nor has he spared any of his rivals.

Those who dislike him accuse him of letting his imagination run wild, building up fascinating reconstructions of prehistoric events on poor evidence. But as one of his former students explained, "You have to use imagination when you deal with prehistory, since there are no written texts to guide you."

His enemies also accuse him of ruling the Greek Archeological Services dictatorially, smothering the initiative of his collaborators and colleagues, denying them due credit and nursing rancor for years.

Promoted in 1967

The line of attack that he most resents is that he has associated himself with the present military-backed Government of Greece, which appointed him as inspector-general of the archaeological services in 1967, soon after the coup in which the Government took power.

Because of this appointment, he was made the target of sharp press criticism abroad and was blamed for a purge of archaeologists after the coup.

To such criticism, he replies angrily: "I am not interested in politics. My work as an archaeologist is purely scientific. I am only interested in the progress of my science."

Dr. Marinatos says that his main problem is finding money to allow Greek archaeology to catch up with technological advances and adds that he has found the present Greek Government more willing than its predecessors to devote funds for research and conservation of monuments.

The man responsible for

Transest

"I am not interested in politics. My work as an archaeologist is purely scientific."

Thera, one of the most spectacular archaeological excavations in decades, was born on Nov. 4, 1901, at Lixouri, on the island of Cephalonia, off Greece's west coast.

He studied archaeology and philology at Athens, Berlin and Halle Universities and obtained his doctorate at Athens. His archaeological career started in 1919 when he was appointed junior caretaker of antiquities under the Education Ministry's archaeology section. In the next 20 years, he served mainly in Crete, including duty as director of the archaeological museum of Herakleion, which houses the world's greatest collection of Minoan art.

Given a Chair in 1939

In 1937 he became director of the Education Ministry's archaeological division, and by 1939 he was given the chair of archaeology at Athens University. He has since used that chair to train two generations of Greek archaeologists.

It was also in 1939 that he first concluded that the volcanic eruption on Thera between 1520 and 1470 B.C. had caused the destruction of Minoan civilization. The theory has been hotly debated in recent years, but Dr. Marinatos holds to it tenaciously.

While he has not been able to prove this, his other successes include the finding of the battleground at Thermopylae—where the 300 Spartans and 700 Thespians under Leonidas fell in 480 B.C. while defending Greece from the Persians—and the discovery of the burial ground of the soldiers who fell in the

battle of Marathon in 490 B.C.

His pet project, before the discoveries of Thera claimed his energy and attention, was a plan to discover and reclaim Eliki, the ancient Greek city that sank into the Gulf of Corinth in 373 B.C. after an earthquake.

No Digging in Winter

In the winter, when digging is suspended, Dr. Marinatos spends his time doing his department's administrative work and lecturing at home and abroad.

These lectures are especially appreciated by his wife, who takes an interest in his work but complains that she only hears about it when he is explaining it to someone else. Presumably "someone else" includes their daughter and two grandchildren.

Above all, he enjoys the extra time he has in the winter for reading. The large oak desk in the book-lined study of his home in a northern district of Athens is piled several feet high with papers, potsherds, books and the hundreds of photographs he takes of his excavations.

His devotion to reading springs from his belief that an archaeologist should continually broaden the scope of his knowledge, since what he is trying to investigate touches on every aspect of life.

As he says: "The more you know, the more you understand. I have done this job for 50 years, and I try to perfect myself in order to detect more. Once a year I reread Homer. Each time I see the text with new eyes. Homer is the same, of course, but I have changed."

δήλωση που υποτιτλίζει την ανασκαφική φωτογραφία του, ενώ καθαρίζει απορροφημένους έναν αμφορέα.

Ένα δημοσίευμα σαν αυτό των *New York Times*, πολιτικά αιχμηρό και επικριτικό, αλλά υψηλού δημοσιογραφικού επιπέδου (σε αντίθεση από τα παθητικά και εγκωμιαστικά δημοσιεύματα του ελληνικού τύπου της εποχής), ο Μαρινάτος θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει υπέρ των επιλογών της Απριλιανής «Επαναστάσεως», εάν πράγματι τις πίστευε. Εκείνος, όμως, θέλει να εμφανίζεται άμοιρος των πολιτικών επιλογών της Κυβερνήσεως και γίνεται σχεδόν απολογητικός υπέρ της επιστήμης του (όπως ακριβώς είχε γίνει σε δημοσίευμα του 1933). Στον τύπο της επταετίας, πράγματι, ο πανίσχυρος Γενικός Επιθεωρητής Αρχαιοτήτων δεν εξελίσσεται σε δημόσιο κόλακα των Συνταγματαρχών.

Η στήριξη εκείνων στον Μαρινάτο εξαργυρώνεται με λιγότερο θόρυβο από ό,τι θα ανέμενε κάποιος. Το Ακρωτήρι επισκέπτεται (2/7/1972) «δι' έλικοπτέρου» μόνον ο Στ. Παττακός, μεταφέροντας όμως το «προσωπικόν ενδιαφέρον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ διά τὰς ανασκαφὰς τοῦ κ. Μαρινάτου»¹⁴⁶.

Το 1971 εκδίδεται ο Α' τόμος της Ιστορίας του Ελληνικού Έθνους (εικ. 28) και ο Σπ. Μαρινάτος εκλέγεται Πρόεδρος της Ακαδημίας Αθηνών, σε πανηγυρική συνεδρία της οποίας (25^η Μαρτίου 1971) προτείνει άμεση ίδρυση «Μουσείου της Ελληνικής Φυλής»¹⁴⁷. Το 1972 ο ανθρωπολόγος Άρης Πουλιανός έχει λάβει άδεια από το Υπουργείο Παιδείας για «άνθρωπολογικές μελέτες καί μετρήσεις κυρίως γενετικής φύσεως» για την «ἐξακρίβωσιν τῶν γνωρισμάτων τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς»¹⁴⁸, ωστόσο αυτή η σύμπτωση δεν πρέπει να εκληφθεί και ως επιστημονική των απόψεων των δύο ανδρών¹⁴⁹.

Η αρχαιοκαπηλία («Λερναία Ύδρα», που η πολιτική κάλυψη καθιστά άτρωτη) απασχολεί συστηματικά τον Μαρινάτο¹⁵⁰, προφανώς επειδή επί χούντας έχει λάβει διαστάσεις μάλιστα¹⁵¹. Η οργή του για τη σύληση των μυκηναϊκών λαρνάκων της Τανάγρας, των πρωτοκυκλαδικών νεκροταφείων της Νάξου, των αρχαιοτήτων της Κρήτης και της Μεσσηνίας, αλλά και για την πρόσφατη «συμφορά τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου» είναι ασυγκράτητη¹⁵². Με το αστείο περιστατικό ο ίδιος να εγκαλείται από αρχαιοκάπηλο για αρχαιοκαπηλία, ο Μαρινάτος σοβαρεύει καταλήγοντας: «Πᾶς πολιτικός καί πᾶν κόμμα, τό ὅποιον θά ἔθετε εἰς τό πρόγραμμά του καί τήν ἀπηνῆ δίωξιν τῆς ἀρχαιοκαπηλίας θά εὔρισκε μεγάλην ἀπήχησιν εἰς τόν λαόν».

Παράλληλα ξιφουλκεί υπέρ των ξένων αρχαιολόγων που εργάζονται στην Ελλάδα. «Μέ εὐρίσκετε ἀπολύτως ἀντίθετον μέ ὅποιαδήποτε κατηγορία διατυπώθηκε ἐναντίον τῶν ξένων ἀρχαιολόγων. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί μόνο καλά ἔχουν προσπορίσει στήν Ἑλλάδα ... καί διδασκόμαστε πάρα πολλά ἀπ' αὐτούς»¹⁵³.

Εικ. 28. Νέα Πολιτεία, 15/4/1971.

Την περίοδο 1971-1974 τον Σπ. Μαρινάτο ακολουθεί κυρίως ο συντηρητικός τύπος της εποχής, με επίκεντρο τα ευρήματα του Ακρωτηρίου. Θέματα που τον απασχολούν τώρα είναι η ατμοσφαιρική ρύπανση της Αθήνας και οι επιπτώσεις στα μνημεία. Η UNESCO εισηγείται αντικατάσταση των γλυπτών του Ιερού Βράχου και ο Μαρινάτος, αμήχανα αναρωτιέται: «Ποῖος θά τολμήσῃ νά ... 'κακοποιήσῃ' τόν Παρθενῶνα;»¹⁵⁴. Η δημοτική έχει αρχίσει να δημιουργεί γλωσσικό κομφούζιο στον δημόσιο λόγο (1972) και ο Μαρινάτος σε μία μάλλον απρόσμενη επέμβασή του επισημαίνει: «Νά γραφῇ νεοελληνικὴ γραμματικὴ μόνον γιὰ τριάντα χρόνια»¹⁵⁵.

Τα δημοσιεύματα για το Ακρωτήρι έχουν λιγοστέψει αισθητά (1974), και προέρχονται από τον συντηρητικό τύπο της εποχής¹⁵⁶. Το 1973 τα

Εικ. 29.

ΕΛΤΑ έχουν κυκλοφορήσει σειρά επτά γραμματοσήμων με θέματα από τη θηραϊκή τέχνη, αφορμή για μία μεγάλη συνέντευξη του Μαρινάτου στον Μ. Παρασκευαΐδη, που τον παρακολουθεί πιστά¹⁵⁷ (Εικ. 29).

Τον Φεβρουάριο του 1974 εκδίδεται το διάταγμα αυτοδικαίας αποχώρησης του Μαρινάτου από τη θέση του Γενικού Επιθεωρητού Αρχαιοτήτων¹⁵⁸ και η Εστία¹⁵⁹, «παρά τὰς ἀδυναμίας του εἰς τὸν γραφειοκρατικόν, διοικητικόν τομέα» εκτιμᾷ το κενό δυσαναπλήρωτο, λόγω της μεγάλης επιστημονικής προσφοράς του αποχωρήσαντος.

Η τελευταία διάλεξη του Σπ. Μαρινάτου (26 Απριλίου 1974) δίνεται στον Πολυτεχνικό Σύλλογο, όπου αναπτύσσει το θέμα της προστασίας του τοπίου και της φύσεως, απευθύνοντας έκκληση προς το «ἄνθος τῶν Τεχνικῶν δυνάμεων τῆς πατρίδος» για την προστασία της, που είναι «συνώνυμος μέ τήν διατήρησιν τοῦ πολιτισμοῦ»¹⁶⁰. Το θηραϊκό τοπίο απειλείται από τον αλόγιστο τρόπο «ἀπολήψεως τῆς θηραϊκῆς γῆς» και τα σύγχρονα οικοδομικά έργα του νησιού, τα οποία «πολύ ἀφίστανται πρὸς τήν παλαιότητα ἐκεῖ ὡραῖαν ἀρχιτεκτονικήν».

Η τελευταία διάκριση που απονέμεται στον Σπ. Μαρινάτο είναι του αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας της Χαϊδελβέργης (Απρίλιος

1974)¹⁶¹ και η τελευταία ομιλία του είναι στις 17 Μαΐου 1974, στην Αρχαιολογική Εταιρεία¹⁶². Το τελευταίο απόκομμα που επικολλάται στον ογκώδη τόμο (*Βήμα*, 27/6/1974) αφορά στην απόρριψη από το ΚΑΣ της μεταφοράς των θηραϊκών τοιχογραφιών στο Mainz της Γερμανίας για έκθεση στο εκεί Ρωμαιο-Γερμανικό Μουσείο¹⁶³, που επί των ημερών του είχε εγκριθεί. Διευθυντής Αρχαιοτήτων είναι τώρα ο Ν. Κοντολέων.

Λίγες ημέρες μετά ο Μαρινάτος αναχωρεί για την 7^η ανασκαφική περίοδο στη Θήρα, χωρίς κανείς να καταχωρήσει τα αποκόμματα της είδησης του θανάτου του στο Ακρωτήριο την 1^η Οκτωβρίου του 1974.

Μια αποτίμηση

Συστηματική από τα χρόνια τα νεότητάς του, η προβολή του Σπ. Μαρινάτου στον τύπο λειτουργεί κυρίως ως εργαλείο προβολής του έργου του, των επιστημονικών του αναζητήσεων και της επιθυμίας του να «ανταποκριθεί» στις προσκλήσεις ενημέρωσης του αναγνωστικού κοινού, παρά ως μέσον προβολής των τίτλων και των αξιωμάτων του.

Συνεργάζεται με πολλές εφημερίδες και φαίνεται ότι υπήρξε προσηνής με τους δημοσιογράφους, διαθέτοντας επικοινωνιακό χάρισμα και χιούμορ. Επιλέγει, ωστόσο, το *Ελεύθερον Βήμα* για την πλέον επιστημονική αρθογραφία του και διατηρεί πολυετή συνεργασία (1928-1961) με την προοδευτική εφημερίδα, με κριτήριο προφανώς το επίπεδο του εντύπου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και έως το 1967 (οπότε η εφημερίδα κλείνει), οι περισσότερες συνεργασίες του δημοσιεύονται στην *Καθημερινή*.

Τα χρόνια της θητείας του στο Μουσείο Ηρακλείου, οπότε ο τύπος είναι ο μοναδικός τρόπος επικοινωνίας του δημόσιου λειτουργού και επιστήμονα με το τοπικό και το αθηναϊκό κοινό, ο Μαρινάτος είναι λαλίστατος, emphatic παρών στα δημόσια πράγματα και, όταν χρειάζεται, οργίλως υπέρ των αρχαίων. Η τρίτη δεκαετία της ζωής του στην Κρήτη είναι μακράν η πλέον γόνιμη και παραγωγική. Στη δεκαετία του 1930 πραγματεύεται διά του τύπου ζητήματα τέτοιας ευρύτητας, ώστε να τεκμηριώνεται η συνεχής ενημέρωσή του από την ελληνική και διεθνή βιβλιογραφία.

Ο Μαρινάτος διέθετε σπάνια ευφυΐα, συνδυασμένη με εργατικότητα και τελειομανία. Πολιτικά οξυδερκής, όπως δείχνουν τα όσα υποστηρίζει για τη σύγχρονη Τουρκία (Συνέδριο Ατατούρκ), φαίνεται ότι περισσότερο συμβίβαστηκε με την ελληνική πολιτική ζωή των δεκαετιών 1940-1960, παρά την εκμεταλλεύτηκε. Πόρρω υπερέχων του ακαδημαϊκού και επιστημονικού περιγύρου του και με επίγνωση της επάρκειας και της ιδιοφυΐας του, είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι είχε αναπτύξει έπαρση και αλαζονεία.

Τα στοιχεία αυτά, όμως, δεν διαπερνούν τα γραπτά του, και εάν σε κάτι τον οδήγησε η «τελειομανής υπεροχή» του, αυτό μάλλον ήταν η μονήρης εργατικότητα του, στο γραφείο και την ανασκαφή.

Όταν ο Μαρινάτος προβάλλει στον τύπο ευρήματα των ανασκαφών του, αυτά τα εντάσσει στον πολιτισμό που τα δημιούργησε ή στον πολιτισμό με τον οποίο συνομιλούν. Η ανθρωπολογική προσέγγιση, η εθνοαρχαιολογική ερμηνεία –καρπός στέρεης γνώσης των πολιτισμών της Μεσογείου και της Ανατολής– και η βαθειά φιλολογική του κατάρτιση επιτρέπουν στα κείμενα που δημοσιεύει στον τύπο να έχουν τις αρετές σύντομης αρχαιολογικής πραγματείας από έναν ειδικό που απευθύνεται με άνεση στο ευρύ κοινό.

Με εξαίρεση τις εθνικιστικές υπερβολές υπέρ της ελληνικής φυλής και την ανασκαφική της τεκμηρίωση στα προϊστορικά μνημεία του Μαραθώνα (1970, 1971), επιστημονικά δεν ανέπτυξε ιδεολογικές εμμονές. Δεν επιδίωξε ποτέ να δει την «ελληνικότητα» του Μινωικού πολιτισμού, ούτε να μειώσει τη σημασία των γειτονικών πολιτισμών. Αντίθετα, η εμβρίθειά του στους πολιτισμούς εκείνους του επέτρεψε να δει καθαρά το πλέγμα των επιρροών που άσκησαν στο προϊστορικό Αιγαίο.

Σε αντίθεση με τις εμμονές, οι αρχαιολογικές του θεωρίες υπήρξαν πολλές και γοητευτικές. Ορισμένες από αυτές, ιδίως εκείνες που συνδέονται με την εικονογραφία των θηραϊκών τοιχογραφιών, ρέπουν στον εξωτισμό, αναφερόμενες όχι στη φαραωνική Αίγυπτο όπως θα περίμενε κανείς, αλλά στους παραδοσιακούς αφρικανικούς πολιτισμούς.

Θιασώτης της τεχνολογίας, θαυμαστής των φυσικών φαινομένων και δεινός στην ερμηνεία τους, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με το δίπτυχο των ηφαιστειών και των σεισμών, βρίσκοντας στη γεωλογική ιστορία της Θήρας την ιδανική παρακολούθησή τους και τον διάλογό τους με τον πολιτισμό.

Στον τύπο αποποιείται ανάμιξη στα πολιτικά πράγματα της χώρας, προτάσσοντας μόνο το επιστημονικό του έργο. Η ανασκαφή των Θερμοπυλών εξελίσσεται πράγματι κατά τη μεταξική δικτατορία, είναι όμως προϊόν «χορηγικής συγκυρίας»¹⁶⁴, όπως αργότερα και οι ανασκαφές της Κεφαλονιάς. Συμπτωματική του «απριλιανού» έτους 1970 υπήρξε και η ανασκαφή του τύμβου των Πλαταιέων, δεδομένου ότι τον Μαρινάτο οδήγησαν στον Μαραθώνα τυχαία ευρήματα προϊστορικά, ενώ η ανασκαφή δεν θα είχε λάβει ευρύτητα και διαχρονική έκταση χωρίς, πάλι, τη γενναία χορηγία ιδιώτη¹⁶⁵.

Ο «πατριωτισμός» του Σπ. Μαρινάτου σαφώς εκπορεύεται από την αρχαιότητα και την εξιδανίκευσή της. Όταν ο ίδιος κάνει λόγο για «έθνική άγωγή» αναφέρεται στις αξίες του Ελληνισμού (γλώσσα, παιδεία, φυσιολατρία, σεβασμός στο τοπίο και το περιβάλλον), χωρίς να εντάσσει σε αυτές τη θρησκεία, με την οποία άλλωστε ο ίδιος ελάχιστη σχέση ανέπτυξε.

Πολιτικά είναι συντηρητικός, όπως συντηρητικές είναι οι απόψεις του για τη γλώσσα και τον σύγχρονο πολιτισμό, όχι όμως για την επιστήμη και τη μεθοδολογία της. Φίλα προσκείμενος στο ιδεολογικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου 1936 και θαυμαστής του Ι. Μεταξά, είσαι σαφές ότι δεν τρέφει ανάλογα αισθήματα για τους συνταγματάρχες της δικτατορίας 1967-1974, καταλαμβάνει, ωστόσο, τότε θέσεις και αξιώματα που δεν απορρέουν αυτόματως από την ακαδημαϊκή και επιστημονική του ιδιότητα.

Το κείμενο αυτό περιορίστηκε στο πλαίσιο μίας ανακοίνωσης του συνεδρίου και στην έκταση ενός κεφαλαίου των πρακτικών του. Ο τόμος, ωστόσο, της «αποτύπωσης» του έργου του Σπ. Μαρινάτου προσφέρεται για ενδελεχέστερη παρουσίαση και βαθύτερο σχολιασμό, που εδώ δεν βρήκαν τον χώρο να αναπτυχθούν.

Abstract

Andreas Vlachopoulos

On the record: Spyridon Marinatos's 50 years in the press (1925-1974)

In 2009 during preparations for the transfer of the library of Sp. Marinatos from the 47 Polyta Street residence to Akrotiri, Thera, a remarkable item in his personal archive came to light: a monumental volume of news clippings from the Greek and international press, which Sp. Marinatos collected systematically and meticulously for half a century (1925-1974) and which primarily related to his archaeological opus. Yet the most interesting segment of this collection comprises articles, pamphlets, letters, and other publications Marinatos collected himself in his capacity as Ephor of Cretan Antiquities, Director of the Herakleion Museum, University Professor, Provost, General Inspector of Antiquities, and Member of the Greek Academy. He speaks on significant scientific, social, and political issues, including even the relations of Metaxas's Greece with Turkey on the occasion of the Istanbul International Conference of History (to which he was officially invited by Mustafa Kemal Atatürk in 1937).

Already during his young years, Sp. Marinatos had become a prominent public voice in the local press of Herakleion, aided at times by Nelly's photography. He was conversing regularly in print with both the general readership and the politicians. This relationship with the press lasted throughout his life June 1974, when the excavator of Akrotiri collated the final clippings in his archive and departed for the seventh excavation season at Thera. He was never to return to Athens.

Βιβλιογραφία

- Κορρές, Γ.Σ. 1974-1977. «Δημοσιεύματα Σπυρίδωνος Μαρινάτου», *Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών* 25, 359-422.
- Marinatos, S. 1968. *Excavations at Thera I (1967 Season)*, Athens.
- Marinatos, S. 1969. *Excavations at Thera II (1968 Season)*, Athens.
- Marinatos, S. 1970α. "From the silent earth", *AAA*, 67.
- Marinatos, S. 1970β. "Further news from Marathon", *AAA*, 154-155.
- Marinatos, S. 1970γ. "Further discoveries at Marathon", *AAA*, 349-350.
- Μαρινάτος, Σ. 1970. «Ανασκαφαί Μαραθώνος», *ΠΑΕ*, 5-28.
- Πασχαλίδου, Ε. (επιμ.) 2010. *2.500 έτη από την ιστορική μάχη του Μαραθώνα*, Γενικό Επιτελείο Στρατού, Αθήνα.
- Schaeffer, C. 1936. *Ras Shamra, a brilliant intellectual centre over 3000 years ago; new light on the ancient Ugarit and fresh treasures excavated from the site*, London.

Σημειώσεις

1. Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται προς την καθηγήτρια Ναννώ Μαρινάτου, η οποία με παρότρυνε να σταχυολογήσω τον ογκώδη τόμο των αποκομμάτων και να τον παρουσιάσω στο πρώτο συνέδριο που διοργανώθηκε για τον Σπυρίδωνα Μαρινάτο.
2. Αποκόμματα που αφορούν σε δράσεις του Σ.Μ. έχουν σταλεί από την Πρεσβεία του Καΐρου, το Γραφείο της Ελληνικής Στρατιωτικής Αποστολής του Βερολίνου, τη Γενική Γραμματεία Τύπου και Πληροφοριών του Υπουργείου Προεδρίας Κυβερνήσεως κλπ.
3. Διευθυντής της εφημερίδας είναι ο Δ. Μουρέλλος, ο οποίος «έπανειλημμένως επιθυμεί» την εν λόγω συνεργασία του Εφόρου με την εφημερίδα. Ο Μαρινάτος ανταποκρίνεται με «σειράν άρθρων ην προώριζα δι' Αθηναϊκήν έφημερίδα», αποκαλύπτοντας την επιθυμία του για έντυπη αρθρογραφία πανελλήνιας εμβέλειας. Η πρώτη επιφυλλίδα δημοσιεύεται στο κυριακάτικο φύλλο της *Νέας Εφημερίδος* της 3/1/1926.
4. *Νέα Εφημερίς*, 4/1/1926. Βλ. επίσης φύλλο 18/1/1926. Τα πρώτα κίβδηλα έργα «μινωικής τέχνης» που εμφανίζονται κατά την πρόοδο των ανασκαφών στην Κνωσό και σε άλλες θέσεις της Κρήτης τεκμηριώνουν την παγκόσμια απήχηση του μινωικού πολιτισμού.
5. Την περίοδο αυτή, ακριβώς λόγω της κινητικότητας στην αγορά των αρχαιοτήτων που απέρρεε από το διεθνές ενδιαφέρον για τον αναφαινόμενο Μινωικό πολιτισμό, συγκροτούνται οι ιδιωτικές συλλογές μεγαλοαστών Κρητών, όπως του ιατρού Στυλ. Γιαμαλάκη και αργότερα (1959) του Νικ. Μεταξά.
6. *Νέα Εφημερίς*, 5/4/1926.
7. Ο Σπ. Μαρινάτος, ωστόσο, υπήρξε ο ίδιος συστηματικός καπνιστής, ίσως λοιπόν το κοινό στοιχείο με τον ευθυμογράφο «Εσπέριο» να είναι το οργίλο χιούμορ και το εύστοχο των γλωσσικών μέσων. Πάντως, δεν βρίσκω τους λόγους αυτούς επαρκείς για να έχουν τύχει τα δημοσιεύματα αυτά περίοπτης θέσης στον τόμο των αποκομμάτων. Σημειωτέον ότι τα πρώτα αποκόμματα του τύπου (της περιόδου 1926-1930) έχουν αριθμηθεί με κόκκινο μολύβι (αρ. 1-31), άρα είχαν με επιμέλεια συλλεγεί πριν την επικόλλησή τους στον ογκώδη τόμο.
8. «Η σύλληψις αρχαίων μνημείων και η αρχαιοκαπηλεία», *Κήρυξ*, 7/5/1926.
9. *Κήρυξ*, 17 και 21/9/1926.
10. «Αρχαιολογικαί Ανασκαφαί», *Ηχώ της Κρήτης*, 20/10/1926. Βλ. *Κήρυξ* των Χανίων, 22/10/1926.

11. «Graeben auf Kreta», *Deutsche Allegemeine Zeitung*, 12/8/1926. Στην *Πρωϊά* «Αρχαιολογικάί έρευναι ανά την Δυτικήν Κρήτην», 25/3/1927, 3/4/1927), ο Μαρινάτος δίνει πλήρη αρχαιολογική αναφορά για τη Δυτική Κρήτη και τη σημασία της ανεξερεύνητης αυτής περιοχής, προσθέτοντας τυχαία ευρήματα από τα πολυάριθμα σπήλαιά της.
12. Διευθυντής του Μουσείου Ηρακλείου την εποχή εκείνη είναι ο Στ. Ξανθουδίδης, *Ελεύθερον Βήμα*, 5/7/1926.
13. «Ο Μινωικός πολιτισμός. Ας σώσωμεν τα αρχαία που αποτελούν το καύχημά μας. Αι νέαι καταστροφάι του Μουσείου Ηρακλείου», *Ελεύθερον Βήμα*, 4/3/1930.
14. *Βραδυνή*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
15. *Προσφυγικός Κόσμος*, 6/5/1927.
16. *Ανόρθωσις*, 29/3/1927.
17. «Παρατηρήσεις», *Παρατηρητής*, 13/7/1927.
18. «Είνε πράγματι ο Ερμής του Πραξιτέλους έργον ιδιόχειρον του μεγάλου καλλιτέχνου;», *Ελεύθερο Βήμα*, 20/2/1928. Οι επιφυλλίδες αυτές εγκαινιάζουν μία μακρά συνεργασία του Σπ. Μαρινάτου με την αθηναϊκή εφημερίδα (και αργότερα *Το Βήμα*), έντυπα τα οποία –προφανώς– ο ίδιος εκτιμά ως κατάλληλα για τα άρθρα του. Η εφημερίδα ιδρύεται τον Φεβρουάριο του 1922, βλ. <http://www.lpa.gr/papergr1.html>. Δεν γνωρίζουμε εάν ο Σπ. Μαρινάτος γνωριζόταν προσωπικά με τον Κρήτα εκδότη της εφημερίδας Δημ. Λαμπράκη, τα χρόνια που διετέλεσε Έφορος Κρήτης.
19. *Ελεύθερο Βήμα*, 20/2/1928.
20. «Ο νέος Διευθυντής Μουσείου», *Ελευθέρα Σκέψις*, 6/4/1929.
21. «Το προχθεσινόν επεισόδιον του Μουσείου», *Ελευθέρα Σκέψις*, 20/8/1929, 21/8/1929.
22. «Η ανάγνωσις της Κρητικής γραφής. Πρώτα ευοίωνα σημεία της αρχαιολογικής μας ερεύνης», *Ελεύθερη Σκέψις*, 10/11/1929.
23. «Ανεκτίμητοι θησαυροί που κινδυνεύουν», *Πατρίς*, 11/1/1930.
24. *Πρωϊά*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
25. *Η Καθημερινή*, 10/3/1930, 11/3/1930 («Το Ομηρικόν άστν του Οδυσσέως ευρίσκεται εις την σημερινήν Ιθάκην»). Απάντηση του W. Dörpfeld («Η Ομηρική Ιθάκη») δημοσιεύεται στην *Καθημερινή*, 27/11/1930.
26. «Περί το ζήτημα της Ομηρικής Ιθάκης», *Ελεύθερον Βήμα*, 1/1/1931. Οι ανασκαφές συνεχίζονται το 1932, βλ. «Περί το άλυτον πρόβλημα της Ομηρικής Ιθάκης», *Ελεύθερον Βήμα*, 25/12/1932.
27. «Αι ανασκαφαί της Ιθάκης», *Ελεύθερον Βήμα*, 5/9/1930. Βλ. «Περί τας ανασκαφάς της Ιθάκης», *Πρωϊά*, 13/9/1930.
28. «Αι ανασκαφαί της Ιθάκης», *Ελεύθερον Βήμα*, 5/9/1930.
29. *Ελεύθερον Βήμα*, 17/9/1930.
30. «Περί το ζήτημα της Ομηρικής Ιθάκης», *Ελεύθερον Βήμα*, 1/1/1931.
31. «Μινωικόν ανάκτορον με ανέσεις της εποχής μας. Αι νεώταται αποκαλύψεις εις Κρήτην», *Ελεύθερον Βήμα*, 14/9/1930.
32. Της επιτροπής του εορτασμού ορίζεται μέλος ο Σπ. Μαρινάτος, ο οποίος και αρθρογραφεί σχετικά (*Ελευθέρα Σκέψις*, 11/5/1930), απευθύνοντας προσκλητήριο συμμετοχής και συνδρομής «πρός πάντα φιλόπατριν Κρήτα, προς πάντα αισθανόμενον κάπως βαθύτερον τά ιδεώδη του Έλληνικού Έθνους». Οι τριήμερες εορτές περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, «έμφάνισιν τών γηραιών όπλαρχηγών μέ τάς γραφικάς στολάς των, χορούς καί άλλας λαϊκάς τέχνεις καί μίαν έκδρομήν εις Ιστορικόν τι μέρος (έξελέγησαν αί Αρχάναι)».
33. *Βραδυνή*, 7/4/1931.
34. «Διά να ελκύσωμεν τους ξένους. Η ανάπτυξις του τουρισμού εις την Ελλάδα», *Ελεύθερο Βήμα*, 1/6/1931 και εξής.

35. «Πώς θα ελκύσωμεν τους ξένους; Το καθήκον της αγορανομίας – Η αισχοκέρδεια – Η διαφύλαξις των αρχαιολογικών χώρων», *Ελεύθερο Βήμα*, 7/6/1931.
36. «Οι θησαυροί των ελληνικών μουσείων», *Ελεύθερο Βήμα*, 4/6/1931.
37. «Οι αρχαιολόγοι ως παράγοντες του τουρισμού. Αλλά πρέπει να τους παρασχεθούν τα μέσα», *Ελεύθερον Βήμα*, 8/6/1931.
38. *Εθνικός Κήρυξ*, 8/1/1932.
39. *Ελευθέρα Σκέψεις και Ανόρθωσις*, 20/11/1931. Εδώ αναφέρεται το όνομα του χορηγού Στυλ. Μαρκαντώνη.
40. *Ελεύθερον Βήμα*, 27/5/1931.
41. *Ελεύθερον Βήμα*, 13 και 14/6/1932.
42. *Ελεύθερον Βήμα*, 25/3/1932.
43. «Τα θλιβερά έκτροπα του λιμένος και ο περισσότερον ακόμη θλιβερός επίλογός των», *Η Δράσις*, 19/4/1932.
44. *Ανόρθωσις*, 28/5/1933. Βλ. 12/5/1933.
45. «Περί την θλιβεράν επίθεσιν του κ. Μαρινάτου», *Ελευθέρα Σκέψεις*, 15/5/1933.
46. «Τουριστικά», *Ο Τύπος*, 24/5/1933.
47. «Τα αρχαία ανάκτορα της Κνωσού», *Πρωΐα*, 5/5/1933.
48. *Ελευθέρα Σκέψεις*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
49. «Ξαναζή ο θρύλος του Οδυσσέως. Ανεκαλύφθη παρά τον Ηράκλειον το σπήλαιον της Ειλειθυίας θεάς. Ένα θαύμα μυριάδων σταλακτιτών», *Ελληνικόν Μέλλον*, 7/9/1933.
50. *Ελεύθερον Βήμα*, 25/11/1933.
51. *Ελεύθερον Βήμα*, 8/4/1934.
52. *Ελευθέρα Σκέψεις*, 16/4/1934. Βλ. «Les chef-d'oeuvre de l'Art Crétois», *Independence Belge*, 30/4/1934.
53. *Ελεύθερον Βήμα*, 25/12/1934.
54. «Εις την Κρήτη ευρέθη Μινωική προσευχομένη Παναγία», *Ελεύθερον Βήμα*, 11/6/1937.
55. *Βήμα του Λαού*, 22/9/1934 / *Παρατηρητής*, 23/9/1934.
56. «A New find in Crete. Earliest temple of Hellenic Age», *The Times*, 20/11/1935. Βλ. «The most ancient sculpture in Greece», *The Manchester Guardian*, 4/12/1935.
57. *Ελεύθερον Βήμα*, 24/11/1935 / *Πρωΐα*, 8/12/1935.
58. «Αι ανασκαφαί της αρχαίας Δρήρου», *Ανατολή*, 30/10/1935.
59. «Αρχαιολογικά ευρήματα εις Αρκαλοχώρι», *Ανόρθωσις*, 25/5/1934.
60. «Το σπήλαιον όπου ανετράφη ο Ζευς», *Νέος Κόσμος*, 28/1/1935.
61. «Οι Ιταλοί μας πληροφορούν περί ανασκαφών εις την Κρήτην. Το 'σπήλαιον του Διός παιδός', *Ελληνικόν Μέλλον*, 5/2/1935.
62. «Η Μάλτα και μεγαλιθικά μνημεία της», *Ηχώ της Ελλάδος*, 3/4/1935.
63. «Ο ρόλος των Εβραίων», *Ο Τύπος*, 27/9/1936.
64. Τα 7 σημειώματα αρχίζουν να δημοσιεύονται στη ρεθυμιώτικη εφημερίδα *Ο Τύπος* (την «πνευματωδεστέραν εφημερίδαν τής Κρήτης», κατά τον Σπ. Μαρινάτο) στις 15/8/1936, δηλαδή αμέσως μετά το πραξικόπημα της 4^{ης} Αυγούστου. Ο Μαρινάτος φαίνεται ανήσυχος από την επικαιρότητα («ἀπρόοπτα πολιτικά γεγονότα μᾶς ἔφεραν τόση ἀναστάτῳσι»), που συνέτεινε στην καθυστέρηση των υπησχθέντων κειμένων του.
65. «Τεράστια μεγαλιθικά μνημεία», *Ελεύθερον Βήμα*, 21/2/1936.
66. Την ίδια, άλλωστε, ποικιλία ενδιαφερόντων τεκμηριώνει και η εργογραφία του Σπ. Μαρινάτου, βλ. Κορρές 1974-77.
67. «Η Κρήτη τιμά τον Σερ Άρθουρ Έβανς», *Ηχώ της Ελλάδος*, 19/4/1935.
68. *Φωνή της Θήρας*, 19/5/1935.
69. «Ο αποθανών Ιωσήφ Χατζηδάκης», *Κρητικά Νέα*, 18/2/1936.

70. *Η Ίδη*, 6/2/1937.
71. Η ιδεολογική εγγύτητα του Μαρινάτου με τις πολιτικές αρχές του Ι. Μεταξά και ο θυμασμός του πρώτου στην «πατριωτική» στάση του δεύτερου αποτυπώνεται σε άλλα τεκμήρια του αρχείου του Σ.Μ.
72. Οι Γαλλικές ανασκαφές στη σημαντική αυτή θέση άρχισαν το 1929 υπό τη διεύθυνση του Claude Schaeffer, ο οποίος το 1936 εξέδωσε συνθετικό έργο (Schaeffer 1936).
73. *Son Posta*, 23/9/1937 / *Cumhuriyet*, 23/9/1937, 27/9/1937.
74. *La République* (Edition en français du Cumhuriyet), 18/9/1937, 26/9/1937 / *Ankara*, 30/9/1937.
75. *Le Journal d'Orient*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
76. Για τη μετάφραση των τουρκικών δημοσιευμάτων ευχαριστώ θερμά την καθ. Ρωξάνη Μαργαρίτη.
77. Μόλις τρία χρόνια πριν, άλλωστε, (1934) ο Ελ. Βενιζέλος είχε προτείνει τον Κεμάλ Ατατούρκ για το Βραβείο Νομπελ Ειρήνης.
78. *Εσπερινός Τύπος*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
79. *Le Journal des Beaux-Arts*, 14/1/1938 / *Καθημερινή*, 28/2/1938 / *Ο Τύπος*, 27/2/1938 / *Berliner Lokal Anzeiger*, 9/2/1938, 15/2/1938.
80. «Μία αρχαία πόλις εις τον βυθόν του Κορινθιακού», *Ελεύθερον Βήμα*, 3/7/1939.
81. Οι διαλέξεις του Σ. Μ. στη Νέα Υόρκη αφορούν τις ανασκαφές της Γεωμετρικής Δρῆρου (Institute of Fine Arts) και τη λατρευτική σημασία των Κρητικών σπηλαίων (Columbia University), και εκείνες στο Buffalo και τη Βοστώνη τη μάχη και τα ευρήματα του πεδίου των Θερμοπυλών.
82. *Deutsche Allgemeine Zeitung*, 24/8/1939.
83. "Excavation Finds Herodotus Right", *New York Times*, (χ.η.) 1939.
84. *Boston Evening Transcript*, 10/10/1939 (φωτογραφία).
85. *Buffalo Evening News*, 14/10/1939 / *Buffalo Courier Express*, 15/10/1939.
86. «Τι θα αποκαλύψουν οι πινακίδες της Πύλου», *Βραδυνή* 5/5/1939.
87. Απολαυστικό είναι το περιεχόμενο επιστολής του Σπ. Μαρινάτου (με ημερομηνία 19/10/1945) στην *Καθημερινή* της 25/10/1945, όπου βάλλει κατά πάντων που διασαλεύουν την εξυπηρέτηση κάθε είδους, όσων κατοικούν στα τέρματα των τραμ, όπως εκείνος στη συνοικία Κυπριάδου (μετακινήσεις, διακοπές ρεύματος, λάθη στις τηλεφωνικές συνδιαλέξεις, αυθαίρετη λειτουργία των φούρνων).
88. Γρ. Ξενόπουλος, «Δίκη κι' Αντιδικία», *Αθηναϊκά Νέα*, 21/7/1944 / *Καθημερινή*, 29/7/1944.
89. Γ. Κορδάτος, «Η σαπίλα του Πανεπιστημίου», *Ριζοσπάστης*, 4/11/1945 (Μέρος Α) και 7/11/1945 (Μέρος Β).
90. «Η Α.Μ. η Βασίλισσα εις την Φοιτητικήν Λέσχην», *Βραδυνή*, 31/5/1947 / «Οι Βασιλείς εις Μυκήνας», *Το Βήμα*, 22/6/1952 / «Η Βασίλισσα μεταβαίνει σήμερον εις Μυκήνας», *Τα Νέα*, 22/7/1952 / «Οι Βασιλείς μας ανάμεσα στα θύματα των σεισμών», *Εμπρός*, 16/8/1953.
91. Οι Πρόσβεις του Καναδά Λα Φλες, 31/7/1947 (*Καθημερινή*, 2/8/1947) και των ΗΠΑ Μακ Βη, 30/7/1947 (*Καθημερινή*, 31/7/1947) αναγορεύθηκαν επίτιμοι διδάκτορες της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κοσμήτορας της οποίας είναι ο Σπ. Μαρινάτος. Βλ. *Ελληνικόν Αίμα*, 11/9/1946.
92. «Η Αφροδίτη της Ρόδου επανήλθεν από την Νεάπολιν», *Έθνος*, 23/12/1948 / «Επεστράφησαν από την Ιταλίαν οι αρχαιότητες της Ρόδου», *Βραδυνή*, 22/1/1949 / «Πώς εληστεύθη ο θησαυρός των Ελληνικών αρχαιοτήτων», *Εμπρός*, 3/10/1949.
93. *Αιγυπτιακός Ταχυδρόμος*, *Ημερήσια Νέα*, *Ανατολή*, 9/4/1950 / *Φως*, 12/4/1950 (ελληνόφωνος αιγυπτιακός τύπος).
94. *Τα Νέα*, 21/7/1952 / *Καθημερινή*, 30/7/1952 / *Το Βήμα*, 2/6/1952. Για τις έρευνες του Α.

Wace στις Μυκήνες, βλ. *Καθημερινή*, 31/7/1952.

95. *Το Βήμα*, 28/10/1952 / *Καθημερινή*, 29/9/1953.

96. *Καθημερινή*, 19/7/1953.

97. «Σουμέριοι. Ένας εξαφανισθείς λαός», *Ελληνικόν Αίμα*, 8/12/1946 / «Ο μύθος της Ατλαντίδος», *Το Βήμα*, 21/12/1948 / «Θα αναγνωσθή επί τέλους η Κρητομυκηναϊκή γραφή;», *Το Βήμα*, 23/11/1952 / «Ανεγνώσθη η ιερογλυφική Κρητομυκηναϊκή γραφή», *Το Βήμα*, 3/1/1954 / «Η Μυκηναϊκή γραφή και η ανάγνωσίς της», *Το Βήμα*, 22/8/1954 / «Αι Μυκηναϊκαί πινακίδες είναι Ελληνικαί», *Καθημερινή*, 10/6/1959, όπου δικαιώνεται η ορθότητα της αποκρυπτογράφησης του Μ. Βέντρικς.

98. Π.χ. «Το Ιουλιανόν ημερολόγιον και η ιστορική χρονολογία», *Εμπρός*, 19/12/1950 / «Κνωσός ή Μυκήναι. Ο επιστημονικός ανταγωνισμός συνέχει προϊστορικής αντιζηλίας», *Το Βήμα*, 26/10/1952 / «Διαφθορά και μηνύσεις υπαλλήλων 1.100 έτη π.Χ.», *Το Βήμα*, 1/2/1953 / «Η ζωοκλοπή εν Ελλάδι και η προϊστορία της», *Το Βήμα*, 18/1/1953 / «Οι τρομερές αναπαραστάσεις των ιερών Παθών του Ιησού στο Ελ Καλβάριο του Νέου Μεξικού», *Ταχυδρόμος*, (χ.η.) 1954.

99. *Καθημερινή*, 5/6/1954 / *Το Βήμα*, 5/6/1956. Στην επίσημη υποδοχή του εκφωνεί ομιλία με τίτλο «Ένωσις. Έρευνα εις τον Συμβολισμόν της Κρητομυκηναϊκής Τέχνης».

100. Η εγκατάσταση του νέου Πρύτανη γίνεται παρουσία του Βασιλέως στις 21/1/1959 και ο Μαρινάτος εκφωνεί τον λόγο «Το Μαντεϊόν των Δελφών και το πνεύμα της Πυθίας». Την επόμενη ο ίδιος υποδέχεται στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών τη βασίλισσα Φρειδερίκη (*Καθημερινή*, 22/1/1959). Λίγες ημέρες μετά ο Πρύτανης παρακολουθεί «ωραιότατην εορτήν» (*Αθλητική Ηχώ*, 24/1/1959) και στη συνέχεια αγώνα «μπάσκετ-μπωλ» (*Ομάδα*, 28/1/1959).

101. *Η Βραδυνή*, 4/3/1958.

102. *Το Βήμα*, 31/3/1955.

103. *Το Βήμα*, 17/3/1954 / *Εθνικός Κήρυξ*, 17/3/1954.

104. *Καθημερινή*, 14/1/1956.

105. *Μεσόγειος*, 8/11/1958.

106. *Το Βήμα*, 11/4/1958 και 13/4/1958.

107. «Να μη τάξις εις το χάος δια να σωθή ό,τι απομένει», *Το Βήμα*, 21/5/1961.

108. *Το Βήμα*, 9/9/1956 / *Ελεύθερος Κόσμος*, 14/6/1964.

109. *Καθημερινή*, 19/2/1966. Από τη δημόσια συζήτηση η Αρχαιολογική Υπηρεσία απουσιάζει και με επιστολή του Γενικού Διευθυντή Αρχαιοτήτων Ι. Κοντή υποστηρίζεται ότι αυτή έπρεπε να γίνει μεταξύ των υπηρεσιακών παραγόντων.

110. Leiden, 27/4/1954 / Βερολίνο, 20/1/1958 / Ρώμη, 26/4/1961 / Βρυξέλλες, 27/11/1961 / Λουβαίνη, 30/11/1961 / Cambridge, 24/10/1963. Ενδεικτική της θεματολογικής ευρύτητας των διαλέξεων του Μαρινάτου είναι η ομιλία του «Ο κλασσικός πολιτισμός εις τον Βορράν κατά τον ΙΘ αιώνα. Τόρβαλδσεν, ο μέγας γλύπτης της Δανίας» που δίνεται στην Εταιρεία των Φίλων του Λαού (14/2/1955).

111. «Κραταιοί προκάτοχοι του Νέστορος. Δύο νέους μυκηναϊκούς θησαυρούς απεκάλυψεν εις Πυλίαν ο κ. Μαρινάτος», *Το Βήμα*, 27/8/1955 / «Μυκηναϊκοί βασιλικοί τάφοι εις Πύλον», *Έθνος*, 18/4/1956 / «Αποκαλύπτεται το αχαϊκόν κράτος του Νέστορος», *Έθνος*, 1/12/1960 / «New light on Nestor», *The Times*, 8/11/1963 / «Ένα μεγίστης σημασίας εύρημα», *Ακρόπολις*, 27/8/1964 / «Αποκαλύπονται καλλιτεχνικοί θησαυροί του αρχαιότερου Μυκηναϊκού πολιτισμού», *Καθημερινή*, 22/9/1965 / «Η αποκαλυπτική σημασία των νέων ευρημάτων του λόφου της Περιστεριάς», *Καθημερινή*, 28/9/1965 / «Ένα πλούσιο και δοξασμένο βασίλειο αναπηδά μέσα από τις ανασκαφές της Πύλου», *Μεσημβρινή*, 8/1/1966. Βλ. επίσης *Basler Nachrichten*, 20/10/1965 / *Ελευθερία*, 18/11/1965 / *Καθημερινή*, 18/11/1965 / *Βήμα*, 18/11/1965. Για το ανασκαφικό έργο του Σπ. Μαρινάτου στην Πύλιν, βλ. Λώλος, Γ. 2005. «Ο Μαρινάτος στην Πύλον»,

- στο J.L. Davis (επιμ.), *Πύλος η αμμουδερή, Ιστορικό και αρχαιολογικό ταξίδι από την εποχή του Νέστορα έως τη ναυμαχία του Ναβαρίνου*, 85-87, Αθήνα.
112. «Αι αρχαιότητες του Ισραήλ», *Καθημερινή*, 7/6/1964.
113. «Αρχαιογνωσία και Νέα Αίγυπτος», *Ελευθερία*, 5/4/1966.
114. «Αι σχέσεις Ελλάδος και Περσίας. Συγγενείς λαοί», Αρχαιολογική Εταιρεία, 28/2/1970 (*Ελεύθερος Κόσμος, Εστία*).
115. *Εστία*, 4/2/1964 / *Καθημερινή*, *Βήμα*, *Εθνικός Κήρυξ*, 5/2/1964.
116. «Αρχαιολογική Υπηρεσία και Αρχαιολόγοι», *Καθημερινή*, 11/1/1964.
117. *Καθημερινή*, 24/7/1964. Βλ. επίσης «Παιδεία. Ο μέγας ασθενής», *Μεσημβρινή*, 25/11/1963.
118. *Καθημερινή*, 22/11/1964.
119. *Καθημερινή*, 24/11/1964.
120. Ο Σ.Μ., λάτρης και καλός γνώστης της τέχνης της φωτογραφίας, διατηρούσε προσεκτικά φυλαγμένες στο γραφείο του τις πρωτότυπες και υπογεγραμμένες εκτυπώσεις των πορτραίτων του, μία σειρά των οποίων -των χρόνων της ωριμότητάς του- είχε κάνει ο (αριστερός) φωτογράφος Σπύρος Μελετζής.
121. *Ταχυδρόμος*, 17/3/1966, 18/3/1966 / *Φως*, 23/3/1966 / *Ελευθερία*, 5/4/1966.
122. *Εβδομάδα*, 11/5/1966 / *Βραδυνή*, 6/5/1966 / Άρθρο Αθ. Καλογεροπούλου. Το ενδιαφέρον του Σ.Μ. για την Ελική διαμορφώνεται περί το 1963, όπως δείχνουν διαλέξεις του, βλ. «Ελική. Η μέλλουσα Πομπηία της Ελλάδος», 24/6/1963, στην Εταιρεία των Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου.
123. "Greek archaeologist may make dream come true. Hope of finding lost city intact", *Times*, 11/4/1966 / "The drowned city. It may be the biggest archaeological discovery of all time", *Times* Αυστραλίας / πολλά άρθρα σε γερμανικά έντυπα χωρίς στοιχεία.
124. «Ασύδοτοι οι κροίσοι της εταιρείας τσιμέντων «Τιτάν» καταστρέφουν τον αρχαιολογικό χώρο της Ελευσίνας», *Αττική Ηχώ*, 2/5/1966. Τη σύσταση του Δ.Σ. του Σ.Ε.Α. (Β. Καλλιπολίτης, Μ. Χατζηδάκης, Ν. Ζαφειρόπουλος, Έβη Τουλούπα, Χρ. Ντούμας) μαθαίνουμε από επιστολή προς την *Καθημερινή* (17/1/1965) σχετική με τη συντήρηση των μνημείων, που ο Διευθυντής Ανασκαφών Ευθ. Στίκας αρνείται στους αρχαιολόγους της Υπηρεσίας.
125. Μαρινάτος, Σ. 1967. «Το Ηφαίστειον της Θήρας και οι Πολιτισμοί του Αιγαίου», *Πρακτικά Β' Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. 1, 198 κ.εξ.
126. "New light on the ending of Minoan civilization", *The Times*, 15/4/1966.
127. *Ακρόπολις*, 21/2/1967.
128. Ο φάκελλος περιέχει ένα επιστημονικό δημοσίευμα των *New York Times* (23/7/1967), χρονικά των ερευνών της *The Boston Sunday Globe* (23/7/1967) και της *International Herald Tribune* (Παρίσι, 25/7/1967) υπό τον τίτλο "Discovery at Thera", και το πολυσέλιδο αφιέρωμα του *Newsweek* (31/7/1967) με τον τίτλο "Atlantis and the Searchers".
129. Marinatos 1968, 20. Η «επιβουλή» της Ανασκαφής Ακρωτηρίου επαληθεύεται δύο χρόνια μετά, όταν με αφορμή το Παγκόσμιο Ηφαιστειολογικό Συνέδριο της Αθήνας ο Μαρινάτος καταγγέλλει («Ξένοι ιδιοποιούνται τον μόχθο των Ελλήνων αρχαιολόγων», *Απογευματινή*, 17/9/1969 / «Αήθη συμπεριφορά 'φιλουξενουμένων' κατήγγειλεν ο κ. Μαρινάτος», *Χρήμα*, 17/9/1969 / «Ξένοι κλέβουν την εργασία των Ελλήνων αρχαιολόγων», *Ακρόπολις*, 17/9/1969) ότι ο ωκεανογράφος Μαϊήβορ ελέγχει τα «δικαιώματα δημοσιεύσεως περί Θήρας» για λογαριασμό εκδοτικού οίκου. Αμέσως η Εταιρεία και η Αρχαιολογική Υπηρεσία διακόπτουν κάθε επαφή με τα μέλη της εν λόγω ομάδας.
130. Marinatos 1969, 7, σημ. 1. Ο Μαρινάτος προσθέτει ακόμα ότι η έκθεση πεπραγμένων των εργασιών στην ανασκαφή εποπτείας της E. Vermeule (Μπρόνος 2) δεν εστάλη ποτέ, κάτι που προφανώς δυσχέρανε περαιτέρω τη σχέση τους.

131. Πρόκειται για τον υποπτέραρχο Αντ. Σκαρμαλιωράκη (Γενικός Γραμματέας του επί χού-ντας ιδρυθέντος Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών), δημιουργό της σκευωρίας που είχε οδηγήσει στη «Δίκη των Αεροπόρων» του 1952.
132. Στα αποκόμματα του τόμου δεν υπάρχει δημοσίευμα αναφερόμενο στον πανηγυρικό που εκφώνησε ο Σπ. Μαρινάτος στην Ακαδημία Αθηνών με τη συμπλήρωση ενός έτους από το κα-θεστώς της 21^{ης} Απριλίου 1967 (2/5/1968). Βλ. <http://www.iospress.gr/ios2007/ios20070407.htm>. Το ακαδημαϊκό γεγονός της επετειακής συνεδρίας, λόγω της κρίσιμης σημασίας που είχε για τη «νομιμοποίηση» της δικτατορίας από το ανώτατο πνευματικό ίδρυμα της χώρας, οπωσδήποτε καλύφθηκε από τον τύπο, αλλά –προφανώς– δεν αξιολογήθηκε από τον Σπ. Μαρινάτο ως άξιο μνείας του.
133. *Νέα Πολιτεία*, 3/1/1969.
134. *Ελεύθερος Κόσμος*, 9/6/1969.
135. 14/9/1969: *Ελεύθερος Κόσμος* / 16/9/1969: *Απογευματινή, Χρήμα, Έθνος, Εστία, Μακεδο-νία* / 17/9/1969: *Ακρόπολις, Εξπρές, Νέα Πολιτεία, Απογευματινή, Εστία, Θάρρος Καλαμάτας, Θεσσαλία Βόλου, Νεολόγος Πατρών, Ροδιακή*.
136. *Απογευματινή, Τα Νέα* (20/8/1969).
137. *Ελεύθερος Κόσμος*, 23/9/1969.
138. *International Herald Tribune*, 31/10/1969 / “La Cité Ensevelie d’Akrotiri”, *Le Figaro*. Συ-ντάκτης του ολοσέλιδου αφιερώματος είναι ο Th. Maulnier, μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας.
139. 25/11/1970.
140. 29/12/1970.
141. *Sunday Times*, 11/4/1971 / *New York Herald* / “Une fracassante découverte archéologique”, *Journal de Genève*, 22-23/5/1971.
142. *Η Καθημερινή*, 8/7/1971 / *Η Βραδυνή*, 10/(;)/1971.
143. *The Sydney Morning Herald*, 19/9/1970 / *Το Βήμα της Κυριακής*, 3/5/1970 / *Η Καθημερινή* κλπ. Το ΠΕΧ νεκροταφείο στο Τσέπι και οι τύμβοι της Μεσοελλαδικής περιόδου υπολείπο-νται σε προβολή.
144. Το εύρημα ανακοινώνεται σε «πρές κόνφερανς πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ ξένους δημοσιο-γράφους», όπου ο Μαρινάτος επιδεικνύει φωτογραφικό υλικό στο γραφείο του Υπουργείου Προεδρίας. Σε ερώτηση δημοσιογράφου (συνέντευξη σε αταύτιστο έντυπο) για τα ιστορι-κά συμπεράσματα της ανασκαφής ο Μαρινάτος απαντά «Κανένα ιστορικό συμπέρασμα δέν μπορεῖ νά ἀνακοινωθεῖ Ὁ κασμάς εἶναι ὁ πιό σοφός ἀρχαιολόγος τοῦ κόσμου, δουλεύει πολὺ καὶ δέν μιλά καθόλου».
145. 11/1/1971.
146. *Θηραϊκά Νέα*, απόκομμα χωρίς ημερομηνία.
147. «Μουσείο Ελληνικής φυλής ιδρύει η Ακαδημία Αθηνών», *Τα Σημερινά*, 25/3/1971.
148. «Ανθρωπολογική έρευνα στα ελληνικά σχολεία», *Ελεύθερος Κόσμος*, 18/1/1972.
149. Ο Σ.Μ. ταυτίζει την ελληνική φυλή με το έθνος, και δεν υπονοεί τη φυλετική καθαρότη-τα. Με την Ανθρωπολογική Εταιρεία και τον Α. Πουλιανό (που αποκαλεί «άντεπιστήμονα») ο Μαρινάτος δεν έχει καμία μεθοδολογική ταύτιση και βρίσκεται σε οξύτατη διαμάχη, η οποία διαρκεί στον τύπο από τις 22/6/1972 έως τις 3/7/1972. Βλ. http://www.aee.gr/hellenic/3aee/press/chrono_order/1968-1974.html.
150. Στο δημοσίευμα «STOP στους αρχαιοκάπηλους. Θα μας κλέψουν και τον Παρθενώνα», σε άγνωστο φύλλο του 1969, προτείνει, μάλιστα, να «διαθέσουν τουλάχιστον στήν Αρχαιολογική Υπηρεσία ολόκληρη τήν Άγροφυλακή».
151. *Ελεύθερος Κόσμος*, 24/1/1974.
152. «Η περιπέτεια της Αρχαιολογίας. Ένα δριμύ αλλά και αποκαλυπτικόν ‘Κατηγορώ’», *Κα-θημερινή*, (χ.η.) 1974 (ολοσέλιδο άρθρο).

153. *Ελεύθερος Κόσμος*, 24/1/1974. Ένας από αυτούς, ο Υποδιευθυντής της Αγγλικής Σχολής Ρόμπιν Μπάρμπερ, έχει δώσει διάλεξη για τον «Κυκλαδικόν πολιτισμόν την Εποχήν του Χαλκού» τον Δεκέμβριο του 1972 και ο Μαρινάτος επικολλά το σχετικό δημοσίευμα (*Ελεύθερος Κόσμος*, 9/12/1972).
154. *Νέα Πολιτεία*, 27/6/1971.
155. Βλ. «Γ. Παπαδόπουλος: Η επικρατούσα κατάσταση είναι απαράδεκτη. Δημοτική ή Καθαρεύουσα;», *Ελεύθερος Κόσμος*, 18/1/1972.
156. *Τα Νέα*, 17/5/1974 / *Το Βήμα*, 18/5/1974 / *Ελεύθερος Κόσμος*, 18/5/1974 / *Εστία*, 6/6/1974. Σε δημοσίευμα της *Εστίας* (4/1/1974), το πορτραίτο μιας κροκοσυλλέκτριας της Ξεστής 3 συνοδεύεται από το σχόλιο «ή Αρχαιολογική Υπηρεσία έχει άπευθύνει έκκλησιν ὅπως ἀνεγερθεῖ ἡ Ῥρητομνηναϊκή Πινακοθήκη τοῦ Ῥθνους», αφού για τα αριστουργήματα αυτά της Ελληνικής προϊστορικής τέχνης δεν υπάρχει χώρος να εκτεθούν.
157. *Ελεύθερος Κόσμος*, 22/4/1973.
158. *Εστία*, 1/2/1974 / *Ελεύθερος Κόσμος*, 1/2/1974. Το διάταγμα «αὐτοδικαίας ἀποχωρήσεως» υπεγράφη επί υπουργίας του Υπουργού Πολιτισμοῦ και Επιστημῶν Δημ. Τσάκωνα.
159. *Εστία*, 5/2/1974.
160. *Θηραϊκά Νέα*, Απρίλιος 1974.
161. *Ημερησία*, 2/5/1974 / *Ελεύθερος Κόσμος*, 25/5/1974.
162. «Νέα ευρήματα στη Σαντορίνη», *Τα Νέα*, 17/5/1974 / «Μεγάλης αρχαιολογικής αξίας τα ευρήματα στη Θήρα το 1973», *Ελεύθερος Κόσμος*, 18/5/1974.
163. «Οι τοιχογραφίες της Θήρας δεν θα σταλούν στη Γερμανία», *Το Βήμα*, 27/6/1974.
164. Βλ. κείμενο της Ελ. Μαντζουράνη στον παρόντα τόμο.
165. Marinatos 1970α, 67, Marinatos 1970β, 154, Marinatos 1970γ, 349, Μαρινάτος 1970, 5-28. Βλ. τις ανακοινώσεις των Γ. Σ. Κορρέ και Ελ. Μπάνου στον τόμο Πασχαλίδου 2010. Βλ. <http://www.army.gr/files/File/STRATIOTIKH%20EPITHEORHSH/MARATHON.pdf>